

DINU C. ARION

CARACTERE JURIDICE ȘI SOCIALE
ALE PROPRIETĂȚII RURALE
ÎN VOEVODATELE ROMÂNEȘTI

EXTRAS DIN VOLUMUL OMAGIAL C. GIURESCU
BCU Cluj / Central University Library Cluj

BUCUREȘTI

1944

15610

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201402385

CARACTERE JURIDICE ȘI SOCIALE ALE PROPRIETĂȚII RURALE IN VOEVODATELE ROMĂNEȘTI

I

O instituțiune juridică nu poate fi un fenomen izolat, fără condițiuni de existență dependente de mediul său istoric sau social. Iar dacă această propoziție constituie un adevăr evident, asupra căruia este inutil de insistat, cu atât mai mult cuvânt instituțiunea proprietății prezintă, în diversele epoci ale Istoriei, acest caracter de dependență, față de stadiile și organizațiunea societăților, în care e cuprinsă, deoarece stăpânirea bunurilor, cu beneficiul drepturilor și sarcina obligațiunilor, ce decurg din această stăpânire, constituind interesele imediate ale oamenilor, dânsa este supusă cea mai de aproape condițiunilor de viață socială, sufletești și materiale — politice într-un cuvânt. Dintre toate instituțiunile poate este aceea, care reflectează mai bine, în plâsmuirea și așezarea raporturilor sale de drept, condițiunile de organizare ale societăților, dovedind necesitățile de tot felul, ce le-au impus pe acestea. Ea — mai ales ca proprietate rurală — poartă semnele mediului și pecetea timpului, în care a durat. Una a fost astfel proprietatea gentilică a societăților de gense, de clanuri sau triburi; alta cea quiritară a Romei Dreptului clasic; alta proprietatea feudală a Europei medievale; alta în sfârșit proprietatea de plin drept a codului Napoleon și a statelor liberale și capitaliste. Și nu cităm aci decât unele alcătuiuri ale ei, precum unele forme politice, cărora dânsa le era adecuată.

Romanii au înțeles acest caracter inherent noțiunii de proprietate de a se adapta mediului și astfel locului, timpului și împrejurărilor lor. De aceea a existat la dânsii diversele forme de proprietăți, variind după statutul juridic al oamenilor, ce beneficiau de dânsa: proprietate de *jus civile* și aceea de *jus italicum*, proprietate provincială și proprietate peregrină *secundum legem morisque peregrinorum*, la care veneau să se adauge spre a face față, pe cât posibil, tuturor situațiunilor, diverse locațiuni pe termene lungi și dreptul de *usus* pentru posesiuni de diverse categorii. Toate corespundeau unor anumite forme sociale și politice. Dreptul de proprietate al unui *civis romanus* nu putea fi așezat și organizat la fel cu acela al unui provincial sau al unui peregrin, fiind dat rolul lor respectiv în stat. Forma proprietății de *jus civile* corespundea concepției de

cetățean al Urbei, cuceritor și rânduitor al imperiului. Deplinătatea drepturilor sale civile era o consecință a integralității drepturilor sale politice. Firește, un pelerin nu putea atinge deplinătatea acestor drepturi și nu le-a atins câtă vreme a persistat organizarea socială și politică, care menținea aceste categorii de oameni și de drepturi. De aceea, când dânsa dispăru și apăru în locul ei unificarea diverselor statute juridice ale majorității locuitorilor imperiului în categoria unică de *cives romani*, prin constituția lui Caracalla (212 p. Chr.), drepturile de proprietate porniră aceeași cale de a se unifica și egaliza într'o formă de proprietate quiritară.

Societatea feudală, ce a urmat societății antice și formei de stat a imperiului roman, în care aceasta își realizase concepțiile sale de organizare a vieții publice, a așezat la rândul ei o formă de proprietate, care de pe urma prăvălirii imperiului și chiar a dispariției noțiunii de stat, însușită lui, a corespuns necesităților unei noi alcătuirii a oamenilor și a lucrurilor, unor noi concepții și organizări, în locul celor năruite. Statul nu mai este o ființă abstractă și autonomă, ca « polis » sau « respublica », ci concretă întru câtva, deoarece se întrupează în principe, în suveran, și se învederează în pământul din hotarele sale, ce este chiar patrimoniul lui. Pentru a putea governa, a menține un minimum de ordine în statul al cărui cap este, suveranul « investeste » sau « dă » pământuri din pământul lui, cu drepturi foarte întinse de posesiune ereditară în beneficiul titularilor, în schimbul credinței lor, adică de fapt, în schimbul obligațiunii pentru dânsii de a răspunde la chemarea lui în timp de război și de a-l ajuta, în timp de pace, și după împrejurări, la guvernarea supușilor săi. La rândul lor titularii nobili ai acestor concesiuni — fiefuri, feude, Lehngut-uri în Apus — pot dispune de întinderile lor, fie spre a-și crea credincioși cu obligațiuni de acelaș caracter, ca ale lor față de suzeranul lor, fie, în scopuri mai ales economice, adresându-se țărănimii, de a-și procura mijloacele de viață, prin anumite rapoarte de drepturi și de îndatoriri.

Dar dacă este evident, din aceste două arătări, că proprietatea ia forme și înfățișări, pe cari le impun condițiunile de viață ale societăților, în cari ea ființează, nu este mai puțin adevărat, că dânsa constituind realizarea cea dintâi — imediată și concretă — a intereselor oamenilor, dânsa a existat, sub o formă sau alta, în toate societățile omenești, în oricare stadiu al evoluțiunii acestora. Firește, că nu exceptăm aci proprietatea pământului, la ivirea ei, de un aspect al căreia ne ocupăm în prezent. O formă oarecare a proprietății a existat întotdeauna — cu diversele moduri de posesiune și de moștenire, ce le comportă, iar la rândul apariției lor, cu modurile sale de mutațiune între vii, oneroasă sau grațioasă. Și precum un stadiu al unei societăți a succedat altuia — fiecare comportând o anumită formă de proprietate, specifică lui — tot astfel forma de proprietate a noului stadiu social a înlocuit forma proprietății precedente. De sigur, forma cea nouă n'a găsit locul gol și instituțiunea proprietății n'a fost creată « ex abrupto » într'un stadiu social mai nou, în care a evoluat o societate. Dar atunci, se lămurește în mod evident, ca forma mai nouă a proprietății să fi păstrat, în înjghebările ei, urme și trăsături câteodată adânci ale trecutei alcătuirii, peste care au așezat-o oamenii și vremurile.

Firește sunt aci evidențe, acest caracter general și specific de dependență al proprietății de condițiunile de viață ale societăților, această perpetuă existență și neîntreruptă continuare a ei în sânul aceleiași societăți, în formele succesive, impuse de stadiile evoluției acesteia. Sunt evidențe, dar ca atari e necesar să le avem în fața ochilor, căci pe temeiul lor se pot lămuri unele aspecte ale proprietății rurale în vevodatele românești.

II

Existența unei anumite forme de proprietate a pământului în societățile românești înainte de fundarea vevodatelor, este un fapt indiscutabil. O dovedesc argumente filologice, sociologice și istorice.

Intr'adevăr, un popor, care păstrează în limba lui din limbile străvechi ale originii sale, din limba latină, și din graiurile de obârșie traco-ilirice, vorbite de Daci, denumirile activităților esențiale ale culturii agrare, chemările celor mai însemnate obiecte ale acestei culturi ¹⁾, apelațiile principale ale stăpânirii pământului și ale locurilor de unde și pe unde dânsa se exercită ²⁾ — acest popor româ-

¹⁾ « Cei mai mulți termeni fundamentali, relativi la agricultură, sunt în românește de « origină latină, astfel *agru, câmp, falce (ager, campus, falx)*, pe care *se ară (arare)* sau *se sapă (sappare)* cu *sapa (sappa)*, *se seamănă (seminare)*, *se culege (colligere)* și *se seceră* « cu *secerea (sicilis)* și apoi *se treeră (tribulare)* sau *se bate (battuere)* pe *aria (area)* și *se vântură (ventilare)* grâul (*granum*), meiul (*millium*), orzul (*hordeum*), părințul (*panicum*) și *secara (secalis)* cu *paele (palea)* și cu *spicul (spicum)* plin (*plenum*). Grăunțele (*granicia*), uneori amestecate cu *neghină (nigellina)*, se *cern (cernere)* cu *ciurul (cribrum)* și se *duc la moară (mola)*, să fie *măcinate (machinare)*, ca să iasă *făină (farina)* din care *se coace (coquere)* pâinea (*panis*). *Aluul (alium)*, *ceapa (cepa)*, *cucurbeta (cucurbita)*, *cânepa (canipa = canabis)*, *curechiul (coliclus)*, *napul (napus)*, *pepenele (pepo)* *trifoiul (trifolium)*, care dă un minunat *nutreț (nutricium)*, sunt de asemenea cultivate ca și *varza (viridis)*. Unele din cuvintele limbii actuale, care au un înțeles general făceau și ele la început parte din terminologia agricolă. Astfel *a scoate din excutare* — înrudit cu *a scutura* din *excutare* — este un termen ce se referă la extragerea grăunțelor din spic » (Sextil Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 350, București, 1940).

La denumirile de mai sus adăugăm și următoarele cuvinte de origină latină: fasole, linte, in, pătlăgea, viță, vin, must, fân, pământ (pavimentum), furcă, jug, lăptucă, legumă, etc.

Elementele autohtone par a fi *mazăre* și *grapă* (S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 117—178).

Enumerarea termenilor de mai sus este răspunsul cel mai potrivit, ce se poate da afirmațiilor istoriografilor unguri, când dânsii pretind să stabilească, că poporul românesc n'a fost în timpul întregului Evul-Mediu, decât un popor de păstori nomazi, care până la așa numită emigrare a lor în Transilvania, la începuturile secolului al 13-lea, nu cunoșteau cultura agrară, ce n'au învățat-o decât încet cu încetul, dela populațiunile agricole, ungare și germane — ce le-au găsit în Transilvania (*Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*, curante Emerico Lukinich, Buda-Pesta, 1941, p. XVI, XXIX, XXXI, XXXIV, 28, etc., etc.).

²⁾ *Agru, falce, câmp, pământ, țarină* (din lat. *terra* > *țeară, țară* + sufix slav *ina*), *bătrân* în înțeles de bun rural, originar al familiei; aceste de origină latină.

Moș cu același înțeles ca *bătrân*, deci și *moșie*, de origină autohtonă. Pentru *moș* vezi nota 3 p. 26.

Sat, de origină latină. *Cătun, vatra satului* de probabilă origină autohtonă (S. Pușcariu, p. 258 și 179). Precum și *colibă*.

Originea etimologică lui *sat* e încă discutată. Unii autori o cred autohtonă, tracică (A. Balotă, *Le problème de la continuité*, București, 1941, p. 32—34).

nesc dovedește, în ăst mod, că dealungul veacurilor a păstrat în organizațiunile sale, ce au premers statelor, cultura agrară a pământului și deci concepția proprietății solului, fără de care această cultură nu se poate concepe. Cuvintele de origină slavă, ce s'au adaos conceptelor agrare exprimate în chemări din limbile originare, nu fac decât să confirme persistența acestei culturi dinainte de venirea Slavilor, iar nu de sigur introducerea ei de către aceștia.

Precum îi arată cuvintele, prin care au înlocuit, pentru o minoritate de apelații de cultură agrară ¹⁾, denumirile latine sau autohtone, dâșii, Slavii, prin năvălirea, apoi prin așezarea lor în ariile Daco-Romanilor și prin contopirea lor cu aceștia, au mărit, cert este, puțințele acestei culturi, au influențat-o, posibil, în modalitățile ei, fără ca să putem încă stabili puterea acestei influențe ²⁾, dar n'au putut șchimba precum vom vedea, trăsăturile esențiale ale unei organizații sociale, preexistentă lor. La rândul lui, cuvântul de origine maghiară, *hotar*, arată sfârșitul unei evoluțiuni a formei de proprietate, însușită societăților românești, în stadiul, în care se aflau, înainte de voievodate ³⁾.

Pe de altă parte prezența, în vocabularul societății românești din Dacia Traiană, anterioară regatului maghiar și principatelor românești, de termene de viață socială agrară, răspândite cu aceleași înțelesuri în marile regiuni dacice —

¹⁾ *Plug, ogor, boroană, coasă, hrișcă, ovăz, bob, țelină, lan, miriște, toloacă, brazdă, a plivi, a prăși, a sădi, snop*, etc., etc. Dar în afară de *plug, ogor, brazdă, ovăz*, care sunt noțiuni esențiale în cultura agrară, celelate denumiri de origine slavă arată activități și înfățișări secundare ale ei. Despre părțile plugului de origine slavă, vezi C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 1935, București, p. 230 et sq.. P. Cancel, *Termenii slavi de plug în Daco-Română*, București, 1922.

²⁾ Denumirile de *lan* și *miriște* par să arate aspecte ale unei organizații de cultură agrară. În deosebi cea de miriște, al cărei înțeles ar corespunde cu originea etimologică, din faptul, că devin *miriști*, adică întinderi de pășuni comune, locurile ocupate înainte de cerealele în picioare (vezi *mir* = în v. rusească cu noțiunea de comunitate, de generalitate).

Despre drepturile de «vaine păture» ale locuitorilor unui sat englez vezi H. Sumner-Maine, *Études sur l'histoire du droit*, Paris 1889, p. 118—119.

³⁾ Înțelesul denumirii de *hotar*, de delimitare a unui bun și apoi de cuprinsul însuși al acestui bun, (vezi expresiunile tipice «de peste tot locul», «de peste tot hotarul», din vechea diplomatică românească în deosebi A. Sacerdoțeanu, *Arhivele Olteniei*, nr. 47—48, Ianuarie-Aprilie 1930), ne raportează la începuturile organizații proprietății feudale la Români, până atunci de caracter gentilic. Această organizare s'a făcut, după credința noastră, mai întâi în Ardeal, sub influența formei de proprietate din regatul maghiar.

Vezi despre înțelesul de limită al lui *hattar, hatter, hattertan*, actele din 9 Februarie 1339 și 7 Mai 1342, de delimitare între Talmesh (Tâlmaci), Heltau și Schellenberg (Selimberg), făcută de comiții Iacob și Nicolaus de Talmesh, precum și de alții, Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen*, 1892, I, p. 497 și 522.

La Sacerdoțeanu (mai sus *op. cit.*) vezi în deosebi (p. 8 et sq.), în chestiunea vânzării și donațiunii de către Mihai Viteazul a satului Costești, amănunțită analiză a hrisovului dat Mănăstirii Bistrița în 1604, de Radu Șerban, dar socotit ca fals de autor — precum și a hrisovului Buzeștilor din 1600 — din care reiese, că formula «tot satul cu hotarul nu este categorică» (p. 17), nu corespunde totdeauna realității. Alte cazuri similare relatate la p. 18—21 și 23. Formula cu «hotarul, cu tot hotarul» e mai frecventă în Muntenia decât în Moldova.

Ardeal, Muntenia, Moldova — arată o unitate de cultură, ce au comportat-o organizațiunile comune ale susnumitelor societăți. Căci precum nici unitatea de limbă a poporului românesc n'a putut fi rezultatul unei întâmplări, asemenea nici generalitatea termenilor de viață agrară, nici îmbinată ei, identitatea de peste tot locul a denumirilor de căpetenii ale acestor societăți, de cnezi și de chinezi, pe aiurea de juzi și de judeci, iar deasupra lor de voevozi, cu aceleași rosturi, în sate, în «ginturi» și în județe, n'au putut fi ele simple coincidențe, ci dovedesc, odată cu continuitatea culturii agrare, ce ele o indică în general pentru societățile românești pre-etatice, și existența laolaltă de instituțiuni juridice și de organizațiuni sociale cu caracter comun. Astfel dacă a persistat caracterul agrar — firește, pe lângă cel păstoresc ¹⁾ — al societăților românești, această constatare implică pentru ele atât o organizațiune în gense, conduse de căpeteniile lor, având clasele lor sociale distincte, cât și anumite modalități de stăpânire a pământului de către liberii ei membri. De aceea au existat «ginturi» ²⁾ românești, conduse de cnezi sau de chinezi, pe întinsul Daciei Traiane și al unor țări străine, ca Ungaria și Polonia, sau încă de judeci și de juzi în Muntenia și Moldova, în Serbia și în Croația. N'a putut fi altfel pentru societățile agrare, deci sedentare românești, ce locuiau în satele lor ³⁾. Într'adevăr, pentru asemenea societăți, organi-

¹⁾ Cultura pastorală reiese a fi după originea termenilor săi, de caracter și mai pronunțat romanice și autohton, decât cea agrară. Precum se știe, în cuprinsul ei, denumirile de altă origină, astfel slavismele, apar ca excepții. Dar aceasta nu poate arăta, că Românii nu erau așezați în societăți de cultură agrară; ci indică numai, că pe lângă această cultură cunoșteau și cultura pastorală, ca toate societățile aice în același stadiu gentilic. Descripțiile societăților celtice și germanice, în același stadiu social, le arăta ca mari crescătoare de vite, însă nimeni nu le-a contestat, că nu cunoșteau în același timp cultura agrară.

În general, această cultură se mărea în dauna celei pastorale, odată cu progresul social — cea pastorală fiind cea de căpetenie în primele timpuri istorice ale Indo-Europeanilor (O. Schrader, *Realexion der Indogermanischer Altertumskunde*, Strassbourg, 1901, p. 913 et sq.). Păstoria reiese ca ocupațiunea în deosebi bărbătească și de seamă în primele timpuri istorice (p. 914. Vezi în acest sens și mărturiile lui Cesar: «Agriculturae « non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit ». *B. G. VI*, 22, ale lui Tacit despre Germani în cap. 5, 14, 15 din *Germania*). Puritatea vocabularului pastoral la Români nu poate indica decât un lucru, anume că Barbarii, Slavii în deosebi, nu prea au avut amestec în viața pastorală a Daco-Romanilor, care se petrecea în mare parte în alte regiuni de teren, la care se vede, că dâșii n'au putut avea acces ușor, ca în regiunile de muncă agrară, și în organizarea căreia și-au păstrat întâietatea populațiunile rămase în Dacia. Acelaș lucru s'a petrecut în viața de pădure, inversul în viața pescărească, precum ne arată terminologiile lor respective. (Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 170 și 236).

²⁾ Vechiul cuvânt «gintu», dispărut azi din limbă, reda noțiunea de *gens*. Vezi *Psaltirea Scheiană*, ed. I. A. Candrea, 1916, II, p. 14, pr. 9—27. «Zise întru înrema sa, nu se «rădică de gintu și gintu fără rău». Asemenea Codex Sturzanus, ap. Tiktin, *Dicționar*: «Plângeți după mine fraților și soții mei și gintul și cunoscuții mei». Idem, *Dicționar*: «De gintu și gintu = ot roda vu roda». Vezi ai noștrii *Cnezii Români*, București, 1928, p. 42, nota 112.

³⁾ Pe lângă deducțiunile știrilor istorice și filologice despre vechimea așezărilor românești, contribuie și etnografia la confirmarea acestei vechimi, stabilind, în același timp, existența anterioară a satelor românești în Ardeal, față de cele ale celorlalte populațiuni de alte rase. Vezi R. Vuia, *Chronologie des Types de Villages dans le Banat et la Transyl-*

zația în ginturi — ele împreună formând clanuri sau triburi — cu anumite norme de stăpânire a pământului, este pretutindeni o lege a evoluțiunii societăților.

Ce le diferă între ele sunt tocmai diversele modalități ale acestei stăpâniri, care indică răstimpurile unei evoluțiuni în această fază gentilică. Dar vom reveni asupra acestei chestiuni, la finele studiului prezent. Stabilim acum numai numita existență de gint românesc, așezat într'un sat, fundat de căpeteniile lui — cnezi ¹⁾ sau judeci — și care își întindea proprietatea sa colectivă asupra întinderilor cultivate sau nu de prinprejur, posedate și folosite de familiile, ce-l compuneau. El se arată, acest sat, locuit de «gintu», cu semnificarea lui îmbinată atât de așezări ale locuitorilor lui, cât și de întinderi aparținând acestora, sub înfățișarea împărțirilor esențiale de culturi și de aspecte spontane ale naturii, ce le prezintă și satele altor popoare arice, în aceeași stare gentilică. Le vom vedea mai la vale.

Și din punct de vedere istoric reiese ființa unei forme de proprietăți a pământului în societățile românești dinainte de întemeierea statelor, din moment ce ne este dovedită, în primele timpuri ale voevodatelor și ale regatului maghiar, existența de cnezi și de chinezi, de judeci și de juzi, precum și de acei, cari «au fost» sau «sunt», «au șezut» sau «șed» în cutare sau cutare sat — și cari nu pot să fi fost, ca acei «maiores terre» ai diplomei din 1247, decât căpetenii gentilice sau fruntași de ginturi, precum voevozii, pe alocuri crainicii, au fost probabil, în acele timpuri, capi de mai multe ginturi, confederate la un loc pentru trebuințele unei cauze, sau strânse împreună, ca un trib, de pe urma unor tradiții de

vanie, Revue de Transylvanie, tom. III, 1936, p. 33—68. Reiese ca mai vechi și specifice românești tipurile «naturale» de sate risipite și respirate — probabil preromane, romane, și post romane — precum tipul, posterior acestora, de sat îngrămadit (aglomerat), anterior însă tipurilor de sat dealungul drumului (village de route) și geometric, care corespund respectiv curentelor de colonizare din secolele XII—XIII și din secolul XVIII, ce sunt, primul din ambele, propriu colonizărilor săsești, ultimul specific colonizărilor cu diverse populațiuni (Șvabi, Unguri, Germani, etc.), chiar Români, ale administrațiunii fostului imperiu habsburgic. De sigur, satul aglomerat corespunde, precum vede autorul, perioadei româno-slave, deoarece dânsul înfățișează forma cea mai adecuată alcătuirii sociale a gintului, ce a trăit mai ales în perioada de contopire a Slavilor, și care trebuie presupus ca locuind un sat, cu toate familiile, ce îl compun, la un loc împreună strânse, și pentru a face față nevoilor și primejdiilor, dar și pentru că așa le impuneau legăturile sale, de sub căpetenia lui, cneazul sau încă judecul. Tipul acesta de sat a putut fi fortificat printr'un șanț și astfel am avea o explicație a lui *sat* < *fsat* < *fossatum*. Satul răsfirat și risipit a putut fi, uneori, și o consecință a dislocării grupului gentilic, când dânsul a pierit prin organizarea statului. Noi credem asemenea, că tipul de sat «dealungul văii» — și acesta propriu Românilor — a corespuns dintâi epocii colonizărilor, de sub cnezii lor, ale unor regiuni din imensa pădure a Ardealului — astfel cum mărturisesc actele primelor răstimpuri ale regalității maghiare — și cari, prin forța lucrurilor, începeau dealungul văilor.

¹⁾ În Serbia, în epoca lui Ștefan Dușan, cnezii apar, ca niște căpetenii de sate și cătune, în regiunile de nord-est, depărtate de influența grecească, unde roșul lor este ținut de primicheri (I. Peretz, *Zakonicul lui Ștefan Dușan*, 1905, București, notă la par. 146).

La Venzi — Slavi din Lusacia și Saxa — roșul acesta de capi de sate îl au jupânii, «supani» diplomatei germane medievale de limbă latină. Astfel în actele din 1122, 1181, 1207, 1225, 1267, 1289, etc., analizate de Aug. Meitzen (*Siedelungen und Agrarwesen der West- und Ost-Germanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, Berlin, 1895, 3 vol., II, p. 240—241—242).

comună scoborîre dintr'un strămoș și ocupând o țară, o întregire geografică, delimitată prin accidente sau aspecte ale naturii — șiruri de munți sau de dealuri, văi de râuri sau întinderi de ape nemișcătoare — și care a lăsat, posibil, amintirea, în așa numitele craine, a străvechilor alcătuiți românești, ce, cândva, au cuprins-o ¹⁾. Sau încă aceste reuniri de ginturi sub ascultarea tradițională sau ocazională, după împrejurări, a unuia dintre ele, în frunte cu un voevod sau cu un cneaz ori jude de mai mare autoritate — precum cnezii Ion și Farcaș și voevodul Litovoi din diploma regelui Bela IV — constituiau, în îndepărtatul trecut, județul, ce după nume, cel puțin, pare să fi fost resortul de judecată și astfel și de conducere al acestei mai mari căpetenii peste șefii gentilici locali — județul părănd a fi fost într'adevăr o împărțire teritorială, ce n'au creat-o, ci au găsit-o domnii fondatori, și de care s'au folosit apoi în organizarea țării ²⁾).

Oricum, voievozi — și printre ei «duces» ai Notarului Anonim al regelui Bela — cnezi sau chinezi, juzi sau judeci, sau încă vatamani, cei cari «au fost» și «sunt» în sate, se raportează vechilor organizații românești, pe cari i-au găsit regii cuceritori în Ardeal, în Serbia și în Polonia, voevozii «descălecători» în Muntenia și în Moldova. Ei au premers statului pe ambele povârnișuri ale Carpaților, deoarece numai calitatea lor de personaje de conducere și de frunte ale societăților românești din epocile, ce au precedat cucerirea Ardealului și fundarea principatelor, explică existența lor de căpetenii și de nobili străvechi, pre-etatici, ce nu provin din grația principelui, ca boierul.

De aceea, se vede că din primele timpuri ale voevodatelor, cneazul și judecul s'au deosebit de boier. Ei sunt personaje ale trecutului, ale unei epoci, care a dispărut, pe când boierul este exponentul stării celei noi, etatice. Pe cnezi îi vedem totdeauna, pe judeci câteodată împreună cu dâșii, în țările străine, ca șefi, înobilați sau nu, ai Românilor — astfel în Ungaria și în Polonia, în Serbia și în Croația, — iar nu pe boieri, ce nu apar, ca nobili, decât în voevodate, în calitățile lor prime de titulari de donațiuni domnești și de credincioși ai domnului. E aci o arătare, că organizațiunile străvechi românești, înainte de voevodate, erau conduse de cnezi și de judeci, nu de boieri, căci nu aceștia, ci cei doi dintâi, sunt desemnați drept căpetenii ale Românilor, atunci când, și peste tot locul, unde apar dâșii în istorie pentru primele dăți. Astfel boierul vine și cuprinde, prin donațiune domnească, în Moldova, satul cu întinderile sale, unde «este» sau «sunt» încă unul sau mai mulți cnezi sau judeci, sau alți fruntași gentilici.

Oricum, ființa numeroasă a cnezilor și a judecilor sau a juzilor munteni sau moldoveni, ca și a chinezilor din Ardeal, precum prelunga lor persistență, ca

¹⁾ Vezi despre craine, Meteș, *Contribuțiuni nouă privitoare la voevozii români*, Cluj, 1922, p. 8. Despre rolul voevozilor, ca șefi de țară, N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 157. Asemenea Silviu Dragomir.

În această chestiune, vezi ai noștrii *Cnezii Români (Contribuție la studiul lor)*, București, 1938, p. 59 et sq.

²⁾ Despre existența mai multor județe dispărute în Muntenia, vezi C. C. Giurescu, *Județe dispărute în Țara-Românească*, în *Omagiul Gusti*, 1936. Despre denumirile lor p. 4 et sq.

liberi și nobili, înfelesurile îndelungate de libertate și de nobilime ale cuvintelor, ce, în Muntenia, dela dâșii izvorâsc, arată trăinicia și generalitatea temeiurilor sociale ale acelor organizații de ginturi, ce dâșii le-au condus și le-au reprezentat și fără participația cărora nu se poate explica fundarea voevodatelor.

Pentru a constitui însă alcătuirii puternice, ce țineau locului, ele nu puteau ține locului, decât pe bază de stăpânire a pământului, neîntreruptă și străveche.

* * *

Existența acestei neîntrerupte și străvechi stăpâniri a pământului de către liberii membrii ai comunității de sat « valahe », ne este dovedită de altminteri de însăși ființa ulterioară ei, a capilor de ginturi, cnezi și judeci, ca proprietari în Muntenia, stăpâni de moșii, precum în Moldova — unde prin însăși mențiunea lor că « sunt » sau « au fost » reiese situațiunea lor de « stăpâni de locuri »¹⁾ — astfel nobili, prin « mila » domnilor în voevodatele « descălecate » de aceștia sau de înaintășii lor.

Cneazul și judecul n'au putut deveni « stăpâni ai locului », — « veșnici stăpâni », după expresia moldovenească — astfel proprietari de bunuri prin donația domnească, decât prin faptul, că fuseseră la întemeierea statelor capi de ginturi, șefi de gense. Astfel i-a găsit « descălecarea » și de aceea a putut face dintr'înșii stăpâni ai întinderilor posedate înainte de ginturi, ai căror capi fuseseră. Dar a trebuit tocmai, ca să fi existat înainte aceste stăpâniri ale solului, de către familiile, ce compuseseră respectiv gintul, ca să se poată realiza astfel proprietatea lor.

S'a întâmplat în voevodate, cu transformarea situațiunii cnezilor și judecilor din capi de ginturi și fundatori de sate, în stăpâni de moșii, un proces analog cu acela al transformării chinezilor din Ardeal, și dâșii capi ai ginturilor de sub dâșii, ale căror sate deseori le poartă asemenea numele, în nobili ai regatului, titulari de « kineziatus », ai chinezatului lor, cu drepturile, ce îi erau aferente. « Donatio regis » a făcut din chinezul, căpetenie de gint, un « dominus » al întinderilor, ce aparținuseră « ab antiquo » gintului său, capilor de familie, ce îl constituiau — tot astfel cum s'a întâmplat și aiurea cu căpeteniile de gense²⁾. Chinez, el este ca atare stăpân acum al satului sau al satelor cuprinse în al său chinezat — precum, cu sute de ani după întemeierea voevodatelor, locuitorii satelor din Muntenia vedeau în boierul, ce le stăpânește, pe cnezul sau pe judecul satului respectiv, păstrând astfel amintirea conducerii și stăpânirii locale ale acestuia, peste așezarea de sat, odinioară gentilică. Rosturi însă, care trec apoi asupra boierului, deoarece boierul, ca nobil al principelui, al domnului, îi luase locul în societate, precum o dovedește în Muntenia însăși această calificare a

¹⁾ Despre situațiunea de proprietari și nobili, deci de stăpâni de locuri, iar nu de mici dregători domnești, cum au susținut-o Bogdan și Filitti, ai cnezilor și juzilor moldoveni — vezi ai noștrii *Vlahii. Clasa socială în Voievodatele românești*, București, 1940, p. 30, nota 41.

²⁾ Vezi ai noștrii *Cnezii Români, op. cit.*, p. 28, nota 81, p. 102 et sq.; asemenea ai noștrii *Vlahii, clasă socială în Voievodatele românești*, p. 30, nota 41. Pentru analogii vezi De Leveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, despre feudalizarea societăților celtice, p. 416.

lui de cnez sau de judec al satului ¹⁾, precum în Moldova asemenea o arată denu-
mirea de « cneaghină », dată soției boierului, mare proprietar ²⁾).

Denumirea generală de boieri, dată proprietarilor de ocine, în Muntenia, înțelesul de boieri, ce-l au marii proprietari de urice, în Moldova, ne dau indica-
ția, că dăruirea domnului de pământ — vom vedea mai jos caracterul juridic al
acestei donațiuni — s'a făcut dintr'un început credincioșilor lui, celor, cari în
prim loc au compus, de sigur, un « comitatus », sau o « trustis » a lui, o alcătuire
de devotați — ce aveau și dâșii, rudele și oamenii lor — cu această denumire
de boieri, ce, e logic s'o credem, a fost dată părtașilor ei din jurul voevodului
fondator — precum se numeau boieri, acei, cari formaseră « drujina » *cnezilor*
ruși ³⁾. Firește cercul se putea lărgi prin aderări nouă, în deosebi de cnezi, judeci
și fruntași gentilici, ce recunoșteau pe voevod, ca domn al lor; dar punctul de
plecare al instituirii clasei de proprietari, creați de domn odată cu statele respec-
tive, a fost de aiurea, decât din sânul acestor căpetenii. A fost din numita încon-
jurime a lui, a domnului, odată cu « descălecarea ». Nu ne-am putea explica
alminteri, de ce n'a persistat denumirea de cneaz sau cea de judec sau încă de
jude ca apelație curentă și generală a membrilor nobilimii în principate — ca
în Ardeal, unde chinez a dăinuit cu înțeles de nobil al « Vlahilor » — de ce ase-
menea numirea de boier s'a dat și a rămas în deosebi acelor, ce alcătuiau pătura
superioară a celor nobili și liberi.

Oricum; ființa numeroasă a cnezilor și a judecilor și juzilor: munteni și
moldoveni dovedește existența în ambele țări a unor societăți, ce erau așezate pe
pământurile lor din vechi stăpânite — societăți astfel cu caracter fundamental
agrar și de dâșii conduse, înainte de advenirea domnului.

* * *

Această străveche rânduială de cultură agrară a satului apare deci ca aceea
a unor organizațiuni gentilice, în ființă înainte de fundarea principatelor, pe cari
le ținem ca numeroase și puternice în ambele țări, alcătuind ele, în momentele
respective ale fundării lor ca state, majoritatea populațiunii lor. Căci oricum am

¹⁾ C. Giurescu, *Despre Boieri*, p. 78. Act din 1566 al lui Petru Vodă, cu mențiunea:
« ... Satul Mileștii a avut pără înaintea domniei mele cu satul Hălmăjanii și cu cnezul
« Hălmăjanilor, cu Stan, vel spătar și așa pără satul Hălmăjani și cnezul lor Stan vel spătar,
« cum au ocină până în apa Hămărăzei, și că ea n'a fost hotărnicită niciodată... ».

E foarte probabil, că locuitorii din Hălmăjani erau vlahi, liberi posesori de pământ,
pe moșia vel spătarului Stan. Această calitate explică intervenția lor și mențiunea acestei
intervenții. Dacă ar fi fost vecini, coloni, dependenți fie de persoana, fie de moșia vel spă-
tarului, e de admis, că n'ar fi avut loc mențiunea, decât de unica pără a lui, a boierului,
stăpân al moșiei. Vezi pentru cnez asemenea un act din 1599 al lui Mihai Vodă, altul din
2 Mai — fără dată — al lui Alexandru Iliș Voievod, precum un al treilea din 1642 al lui
Matei Voievod, în care cuvântul de judec apare cu înțeles asemănător celui de cnez din
actul din 1566 (p. 97).

²⁾ Vezi Cursul meu la Facultatea de Drept, litograf, ed. II, p. 494—495.

³⁾ Serghievici, *Antichități Juridice Rusești (Rusii Iuridicevschia Drevnovski, V—I, p. 331)*,
raportând părerea lui Sreznevski. Vezi asemenea Al. Eck. *Le Moyen-Age russe*, Paris, 1933,
p. 185 et. sq.

admite nașterea Munteniei ca stat, fie prin descălecare, fie prin proces evolutiv intern, grosul populațiunii fiind înaintea de statul muntean pe povârnișul meridianal al Carpaților, deoarece descălecarea, chiar dacă a putut lua pe alocuri aspecte de cucerire, n'a putut fi o masivă imigrare din Ardeal, și cu atât mai mult cuvânt o asemenea imigrare n'a putut avea loc în cazul evoluției interioare spre forma vevodatului. Iar în ceea ce privește Moldova, cea mai veche diplomatică a ei este plină de amintirea vechilor așezări de cnezi, de juzi, de vatamani, de acei, care «sunt» sau «au fost», «șed» sau «au șezut» în sate și se acordă cu datele filologiei pentru a atesta existența înainte de descălecare a unor societăți relativ numeroase, pe care le-a cristalizat în formă de stat *descensus*-ul lui Bogdan, combinat poate cu acele ale rudelor sau ale devotaților lui ¹⁾. Și dela sine se înțelege, că această rânduială de cultură agrară a acestor societăți gentilice comporta modalități de posesiune și de moștenire ale solului, cari constituiau un capitol însemnat al constuetudinii juridice — al aceluși «jus valahicum» al diplomaticeii latine, al «legii țării», al «obiceiului pământului» din diplomația noastră.

Intr'adevăr, fiind dat circumstanțele istorice ale fundării vevodatelor, trebuie să admitem, din moment ce reiese rolul important, ce l-au jucat în această întemeiere, prin numărul și organizația lor, populațiunile românești băștinașe din Muntenia și Moldova, că ele au plămădit dintâi această consuetudine, după care, din generații în generații au posedat pământul, că această «lege a țării», ca oricare consuetudine de formațiune similară, a fost opera unui popor în stadiul său gentilic — astfel câte *leges* le cunoaștem ale popoarelor germanice barbare, *Lex Salica*, *Lex Ripuaria*, *Lex Alemanorum*, *Lex Wizigothorum*, etc., — și în sfârșit, că normele ei au persistat după fundarea vevodatelor, deoarece ordinea și măsurile principelui, dictate de necesitățile operei sale de înființare de stat, precum și influențele străine, ce ele le puteau comporta, n'au putut aduce, decât o adaptare a străvechiului drept nescris la noua stare de lucruri, dânsul — evident — fiind dreptul, atât al majorității, care intra în forma socială cea nouă, cât și a minorității conducătoare «de aceiași neam și lege», care o înființa.

Precum dreptul consuetudinar românesc n'a putut fi, la origină, în epoca societăților gentilice, decât o adaptare a unor elemente juridice, dinainte existente la necesitățile de tot felul ale modului lor de viață, sub prinsoarea mentalității părtașilor lor, tot astfel se modelează dânsul nouilor forme de viață socială, ce le impun organizațiile de stat și ideile, ce iau ființă odată cu ele. El menține în acest mod mai departe, și potrivite formelor celor nouă, anumite noțiuni, anumite concepții, pe care le-a primit și le-a păstrat din acele prime elemente ale formațiunii sale sau le-a plămădit sub influența lor și sub strănsarea nevoilor zilnice.

Instituțiunile lui poartă semnele acestor mențineri, dar și ale acestor adaptări față de vremuri. Deosebite au fost de sigur, întru cât ne interesează, formația și înfățișările proprietății înainte și după întemeierea vevodatelor; dar la stu-

¹⁾ I. Nistor, *Lucius Arovianus. Eroul Țării Sepenicului*, în *An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.*, seria III, tom. XXIII, 1940—1941, p. 148 et sq.

diul ei, astfel cum dânsa ne apare sub alcătuirea etatică, din actele cancelariilor domnești, regăsim, adaptate nouilor forme și drepturi, născute din viața de stat, concepții vechi, după care s'au rânduie și au trăit ginturile, și pe care dânselle le-au potrivit raporturilor lor de viață socială, când le-au fost lor transmise de îndepărtații strămoși. Ne raportăm aci ideilor evidente — am putea spune axiomelor sociale — ce le-am expus la începutul studiului prezent.

* * *

Dar atunci, dacă două sunt categoriile de elemente, ce au constituit dreptul de proprietate în voevodate, anume categoria elementelor sociale și juridice moștenite, formate și păstrate de ginturile românești, și care au constituit cea mai veche consuetudine românească dinainte de voevodate, precum și categoria acelor elemente, ce s'au realizat cu prilejul nașterii statului, fie ele plăsmuite din românime, fie aduse de aiurea și impuse de necesitățile întemeierii, rămâne de văzut, care sunt ele în fiecare categorie.

Spre înlesnirea expunerii noastre, ne vom ocupa mai întâi de categoria ultimă — aceea a elementelor, ce au luat ființă prin fundarea statului. Și dintre ele, cel care reiese a fi elementul esențial, este formația mării proprietăți prin hărăzirea domnească — prin principiala « donatio principis ».

Această dăruire a domnului, în Muntenia ca și în Moldova, de mari întinderi în beneficiul titularilor cărților domnești, ce făceau dintr'înșii nobili, boieri, stăpâni de moșii, de ocine, de baștine, de deadine, a fost o imperioasă necesitate a fundărilor ambelor state românești, impusă de însăși structura statului feudal, astfel cum îl concepeau « descălecătorii », domni ai țării, ce o ocupau și o așezau, domni astfel ai întregului pământ al ei, ca stăpâni, ca domini ai lui, căci îl priveau ca pe o moșie — așa dar ca pe o moștenire, ca pe un patrimoniu al lor¹⁾. Și nu a fost dintâi alt mijloc pentru dânsii, fundatorii țării, de a cuprinde, de a governa și de a apăra această moșie a lor, de a domni deci peste dânsa, decât de a-i împărți pământul credincioșilor lor, în schimbul de îndatoriri, ce le făceau posibilă guvernarea și apărarea ei prin brațul lor, — prin mijlocirea lor — păstrând

¹⁾ Vezi inscripția lui Matei Basarab din 1636, pusă de dânsul la restaurarea bisericii din Câmpulung, pe care o arată ca zidită de Radu Negru, descălecătorul. Matei Voievod se intitulează: « Domn creștin în Teara Românească și întru moșia lui, carea este dintru Ungarie descălecată » (Onciul, *Originile Principatelor Românești, Orig. Princ. Muntean*, p. 109 et sq. note 1, 2, 4). Vezi asemenea expresiunile de « ocina noastră, pământul nostru al Moldovei », din actele voevozilor moldoveni dinainte de Ștefan cel Mare. Actele din 28 Noemvrie 1399 (suret al lui Iuga Vodă), 11 Februarie 1400, 7 Ianuarie 1403, 15 Martie 1410, 27 Mai 1429, 10 Aprilie 1429—1423 (suret) ale lui Alexandru cel Bun și altele. În Codexul M. Costăchescu, *Documentele Moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931.

Despre sensul identic prim de moșie și moștenire, vezi actele din 1622 și 1645 (I. Filitti, *Proprietatea Solului în Principatele Române, până la 1864*, București, 1935, p. 144—145), din care reiese diferența între rumânii de moșie, adică de moștenire, și acei de alte proveniențe, închinare, cumpărare, răscumpărare de deșugubină, etc.

E aci o analogie izbitoare între înțelesurile de moșie și de « alodis », alodiu al feudalității apusene, ce și dânsul în prima lui semnificare a însemnat moștenire, « hereditas ». (F. de Coulanges, *l'Alleu et le Domaine Rural*, Paris, 1889, p. 151).

totodată asupra pământului dăruit, suprema stăpânire a lui, ca domni ai țării — domeniul lor eminent ¹⁾).

Donația domnului — adică, din punctul de vedere juridic actual, o concesiune ereditară a principelui, sub anumite condițiuni — dânsa constituie dela ființa lui de suveran al țării, de stăpân patrimonial al ei, singurul titlu de proprietate al pământului, în beneficiul terților, în amândouă voevodatele.

Regimul marilor proprietăți — regimul domenal, propriul feudalității, — a fost astfel o condițiune și o consecință a întemeierii statelor românești și atrăgea după sine, cu atât mai mult cu cât ne apropiem de obârșia lui, administrația locală, cea curentă, executivă ca și cea judiciară, de către proprietarul local al satului, de către boier, miluit de către domn cu stăpânirea lui. În lipsa unui aparat de stat, de o dregătorime, ce nu s'a format decât încet cu încetul, stăpânul locului — boierul în înțelesul lui general — a administrat locul, tocmai pentrucă l-a stăpânit, de pe urma concesiunii domnești, a dăruirii lui după scriptura actelor. De aceea, în foarte multe acte ale celei mai vechi diplomatice din Muntenia, mențiunea de ohabă însoțește cea de ocină, stabilind privilegiile stăpânului ocinei — imunitățile lui — asupra acesteia. Din faptul domniei și din voința domnului, el s'a substituit cneazului sau judecului, în comanda socială locală, luându-i și păstrându-i numele ca atare, de căpetenie a satului — precum s'a spus.

De sigur, că acolo, unde a putut, domnul nu și-a mai delegat — după lexicul nostru actual — drepturile suverane, proprietarilor de moșii, ci și le-a exercitat direct prin dregătorii lui. De aceea vedem apărând mai întâi, în actele cele mai vechi, dregători domnești în târguri și în cetăți, care sunt directe proprietăți domnești; vedem dezvoltându-se, comparativ mai iute, aparatul fiscal al voevodatelor și complicata organizație a vămilor. Marele vornic — adică marele judecător și marele administrator totodată se arată, timpuriu, dacă nu, ca boierul cel mai de seamă — căci cei mai importanți boieri multă vreme dela întemeiere sunt cei fără titluri, cei ce astfel își trag importanța lor socială, numai din stăpâniri de moșii — dar ca dregătorul cel mai mare, putând înlocui pe domn câteodată în « județurile », ce el pare-se dintr'un început, că și le-a rezervat, ca acele ale marilor delictes, ce puteau aduce pedeapsa capitală. De altminteri, tendința necurmată a domnilor apare, că a fost să-și întindă mereu rosturile de administrație și de judecată.

Această concepție a patrimonialității țării în folosul domnului, care evidențiază necesitatea mării proprietăți, ca fundament al statului, explică unele instituțiuni, fie particulare unui voevodat, fie comune amândurora. Astfel e darea calului și preadlica în Muntenia, retractul suveran și ereditatea principală a moșilor în ambele voevodate, întărită în Muntenia prin privilegiul masculinității. Și strâns legată de acest principiu ereditar, reiese în amândouă țări « alegerea părților » din moșie — dreptul de ieșire din indiviziune.

* * *

¹⁾ Vezi în acest sens ultimul nostru studiu în *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București, 1942, p. 32 et sq. — 40 et sq.

Am studiat în alte lucrări, ce a fost darea calului; aci o rezumăm, ca și de altminteri rezumăm celelalte instituțiuni.

Darea calului apare ca o formă procedurală curentă în secolul al XV-lea și până la a doua jumătate a secolului al XVI'-ea, de îndeplinit la oricare mutațiune între vii, sau din cauză de moarte, de proprietăți între laici ¹⁾. Cu ocazia lor, noul titular al bunului — cumpărător, donator, moștenitor, etc. — dă domnului « calul, cel obișnuit a se da domniei » ²⁾. Darea calului — câteodată a doi și chiar a patru cai — perfectează mutațiunea, deoarece dânsa apare, ca o recunoaștere, de către noul proprietar, a domeniului eminent al domnului. Cum prea bine a spus I. Bogdan, a fost un signum domini, un semn al domnului de stăpânire a lui supremă asupra pământului țării, a cărui o parte a fost obiectul mutațiunii.

Preadalica — sau încă preadlica — este o speță de retract suveran, care dela sine se realizează în anumite cazuri de dezerență. Nu avem încă asupra acestei instituțiuni lămuririle necesare pentru a cunoaște amănuntele ei, fie chiar importante. În esențialul ei, ea este un retract suveran, care se îndeplinește în beneficiul domnului, dacă la devoluțiunea succesorală a unor bunuri, lipsesc anumiți moștenitori, fie erezi bărbătești direcți, ca în unele cazuri, fie în general erezi masculini ³⁾.

Ca și darea calului, ea dovedește — atât cât cunoaștem dintr'înșă la finitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea — existența dreptului de stăpânire supremă a domnului peste pământul țării, deoarece lui îi revin bunurile, pe care moștenitorii titularilor hărăzirilor sale nu mai sunt calificați a le stăpâni mai departe. Bunurile acestea se reîntorc astfel la matca lor — domnia — de unde purceseseră.

Pe lângă această speță anumită de retract suveran al domnilor Munteniei, dânsii, ca și domnii Moldovei, păstrau în atribuțiunile lor privilegiul princiar al

¹⁾ Actul din 16 Aprilie 1457 al lui Vlad Țepeș, care menționează o dare a calului de către călugării Mănăstirii Cozia, apare ca o excepțiune (Codexul P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, 1938, p. 235). Vezi P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea-cel-Bătrân*, în *Conv. Literare*, 1942 p. 576—577 despre întrebuintarea, în scopuri militare, de către domn, a cailor proveniți din această « dare » cu prilejul mutațiunilor din cauză de moarte. De sigur că și caili proveniți din numita dare de pe urma mutațiunilor între vii serveau la aceleași scopuri.

E interesantă mențiunea unui document din 1503, al lui Radu-cel-Mare, în care se vorbește de paza și grija de cai domnești.

²⁾ Act din 1487—1488 al lui Vlad Călugărul (P. P. Panaitescu, *op. cit.*).

³⁾ Vezi, pentru cazul moștenitorilor direcți, actul din 26 Iulie 1490 al lui Vlad Călugărul, actele din 1502 și 1514, pentru cazul oricăror moștenitori bărbătești, actul din 27 Noembrie 1487 al lui Vlad Călugărul, actele din 1500, 1530, 1537, 1588, toate comentate de I. C. Filitti, în *Revista Istorică Română*, II, fasc. IV, p. 341 et sq. Vezi asemenea Cursul nostru, *op. cit.*, p. 538 et sq.

Existența preadalicei, contestată după formularea ei de către I. Nădejde, (*Pandectele Române*, 1926), este acum deplin confirmată prin mențiunea așa numitelor, « preadalice » sau « prădalice » domnești, ce nu sunt decât bunurile reîntrate în domeniul *util* domnesc, de pe urma exercitării privilegiului de retract suveran cu același nume (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, acte din 5 Noembrie 1465 și 13 Iulie 1482).

retractului suveran general. La mutațiunea oneroasă a bunurilor, ei și-l puteau exercita după voie, reîntorcând banii cumpărătorului bunului vândut și readucând astfel înapoi domniei, bunul în chestie ce dânsii, sau predecesorii lor, îl « dăruiseră » vânzătorului sau autorilor lui ¹⁾. Lor le reveneau asemenea înapoi, bunurile celor culpeși de « hiclenie » — de rebeliune și de trădare — precum și ale celor rămași fără de stăpâni în cazul de totală dezerență.

Intr'un stat fundat pe concepția patrimonialității lui în beneficiul principelui și care nu putuse să se ridice decât pe baza regimului marii proprietăți, era în mentalitatea domnului, precum era în mentalitatea feudală a epocii, ca dânsul să întărească, pe cât îi era în putere și în voie, regimul acesta, ce constituia temeiul domniei. El vrea să asigure durata țării, a stăpânirii lui și aceea a urmașilor săi peste dânsa și de aceea asigura, prin transmisiune ereditară, perpetuitatea dăruirilor sale credincioșilor săi — lor și moștenitorilor lor. Se explică astfel confirmările ca uric al tuturor mutațiunilor, fie chiar dacă bunul, obiect al mutațiunii, a fost de altă natură juridică — în prima diplomatică a Moldovei — și ca ocină în aceea a Munteniei. Firește, că aci interesul domnului întâlnea pe acel al proprietarilor, și întâlnea asemenea înrădăcinata dorință a inimei ome-nești de a dura prin ereditate. Toate aceste voinți și tendințe erau înviorate de acea mentalitate feudală, care vedea în pământ, numai, supremul bun de căpătat și de asigurat moștenitorilor — căci el singur înobila — în schimbul credinței către dânsul, domnul.

În Muntenia, concepția feudală a stăpânirii pământului se realiza mai cu tărie încă decât în Moldova — anume, că pământul, deoarece e dat de către principe mai întâi de toate spre apărarea țării, nu poate fi stăpânit decât de către bărbați. Bărbații singuri pot fi titularii donațiunilor domnești de moșii, nu femeile; și astfel se lămurește în parte instituțiunea preadalicei. Numai printr'o ficțiune juridică, aceea a înfrățirii pe moșie, încuviințată de domn și care le asimilează în drept cu bărbații, parvin ele la proprietatea pământului. Regula aceasta, de privilegiu al masculinității, se îndulcește, de sigur, sub influența unei alte concepții, ce o vom studia-o mai jos, și se fixează, dar tot conform mentalității feudale, în diferența de statut juridic al bunurilor după proveniența lor — cele ereditare, ocinele, baștinele, deadinele, căminurile de mai târziu ale codului Caragea, de unde neamul își trăgea numele ²⁾, « terrae aviaticae » astfel ale feudiștilor apuseni, neputând fi posedate decât de bărbați, transmitându-se prin moștenire numai erezilor masculini, ca dânsese să poată în acest

¹⁾ Vezi actul lui Ștefan cel Mare din 1475 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I), actul lui Radu cel Mare după 30 Mai 1500 (C. Giurescu, *Despre Boieri*, p. 57); actul lui Gheorghe Ștefan Voievod din 5 August 1655, care amintește de un act anterior al lui Vasile Lupu (Aurel Sava, *Documente privitoare la Târgul și Ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 74).

²⁾ *Codul Caragea*, partea IV, cap. II, art. 20: « La moștenirea căminurilor, ori de sus rude, de vor fi moștenitori, ori de jos, ori de alătura, se protimisește partea bărbătească, plătind cu bani, la partea femeiască, analogon, ce li se face să ia din moștenirea căminurilor ». « Cămin, explică codul Caragea în notă la art. 20, se zice de moșia, de pe care se numește neamul totdeauna ». În chestiunea drepturilor erezilor și eredelor la moștenirea bunurilor imobiliare rurale în Muntenia, vezi *Cursul nostru* p. 601 et sq.

mod rămâne în familie; cele de cumpărătură însă, putând fi posedate și de femei, prin oricare mod de mutațiune — succesorală, oneroasă, grațioasă, — neexistând pentru aceste bunuri, precum pentru « terrae acquisitae » ale diplomatiei latine, imperativul păstrării lor ereditare. Aceasta era regula generală, dar care prin voința domnului, pare-se că putea comporta excepțiuni ¹⁾.

În Moldova nu găsim această distincție. Toate uricele, ce prin definiție, sunt în principiu moșii ereditare, pot fi stăpânite indistinct și de bărbați și de femei, prin oricare mod de intrare în patrimoniile respective. Numai voia domnului este necesară în scopul acestor mutațiuni.

Apare, ca o consecință a instituirii și a organizării unei boierimi puternice pe baze de proprietăți ereditare, realizarea dreptului, ce-l confirmă cărțile domnești pentru stăpânii de moșii, de a-și « alege părțile » respective din bunurile posedate în devălmășie cu alți coproprietari, astfel de a ieși din indiviziune. Era de fapt o individualizare a marilor proprietari, o separare a marii boierimi, ce accentua ridicarea ei, și pe care interesele domnilor, de a se rezima pe o puternică clasă superioară, se îmbina cu interesele marilor boieri, de a se deosebi de boierimea mărunță ²⁾, ce se înmulțea prin fărâmițarea domeniilor de pe urma moștenirilor în părți egale. Pe de altă parte și posibilitățile mutațiunilor, garantate acum de domni, precum constrângerile economice ale stăpânilor de moșii, ce-i obligau la vânzări de bunuri, înmulțeau alegerile de părți ³⁾.

* * *

Aceste instituțiuni și modalități de posesiune constituiesc aportul principelui în formația proprietății pământului în vevodate. Ele, aceste instituțiuni, nu creează, precum am spus-o, proprietatea în sânul lor. Dânsa — am văzut-o și aici o evidență, din cele mai sus scrise — era dinainte existentă, într'o formă a comunității gentilice de sat, ca oricare proprietate a popoarelor arice în aceeași fază socială, sub căpetenia ei, precum comunitățile acestor popoare trăiseră sub șefii lor gentilici.

Dar dacă instituțiunile principelui nu au creat proprietatea, ele au transformat-o în parte prin adaosurile și modificările, ce le-am văzut, în măsura și după tipul formei nouă a societății, ce lua ființă, odată cu ființa domnului, de creator al statului. Și ele sunt tocmai indicii ale unei transformări însăși a concepției constituirii ei, de pe urma acestei întruchipări a domnului, ca fondator și stăpân al țării, care conform ideilor feudale, se concretiza în persoana lui, precum ne-o arată însuși acest principiu al patrimonialității statului în beneficiul său.

Se impunea atunci și pe căile minții și prin forța lucrurilor schimbarea titlului de proprietate al bunurilor rurale. El înainte de advenirea domnului

¹⁾ Vezi într'altele actul din 1607 al lui Radu Șerban (Mineia și Bogrea, *Cum se moșteneau moșiile în Țara-Românească*, p. 179).

²⁾ C. Giurescu, *Despre Boieri*, p. 64 et sq. Pentru fenomene sociale analoage, vezi operele lui Sumner Maine, îndeosebi *Études sur l'histoire du Droit*, p. 178—179.

³⁾ Despre această criză, bine cunoscută a proprietății, în secolele XVI și XVII, vezi în deosebi Filitti, *op. cit.*, p. 109 et. sq.

consista în ocupațiunea ancestrală, ce se continua prin ereditate, constituind astfel o proprietate alodială a bunurilor; prin advenirea lui, el consistă acum într'o concesiune de pământ a sa, arătată în acte ca o donațiune a lui — evident constitutivă de proprietate — dar care se reînnoiește, ca o confirmare, la o schimbare a uneia dintre părțile acestui contract feudal tacit, dintre domnul și stăpânul de bunuri. Se împlinea contractul prin « miluirea » domnului de ocină și uric credinciosului său, prin credința acestuia către domn.

Dar dacă proprietatea suferă transformări, care o adaptează stării de lucruri etatice, acestea sunt departe de a aduce o schimbare radicală a tuturor elementelor sale. Conceptele cele nouă au impus de sigur un alt mod de constituire, precum forme și instituțiuni nouă, ce au completat aspectele proprietății, spre a face față altor idei și altor cerințe. Dar ele nu au modelat singure drepturile de proprietate. Străvechile concepții și-au menținut în multe părți înfăptuirile lor și în contact cu cele ale formei celei noi sociale, se îmbină și se combină reciproc cu ele. Sunt elemente ale proprietății, care înfățișază aceste semne îmbinate ale vechilor cu ale mai noilor alcătuirii. Ne explicăm astfel rostul înfrățirilor, frecvența lor în Muntenia. Pe aiurea rămân aceleași, în anumite modalități de drept și de fapt.

Dar care sunt aceste elemente, care se mențin din vechile forme ale proprietății ginturilor? Am văzut aportul principelui. Care e fondul rămas dela precedentele organizații sociale?

* * *

A rămas, în primul rând, dela vechile forme ale proprietății gentilice modul curent de posesiune a pământului, devălmășia — indiviziunea — care se continuă în proprietatea din timpul principatelor, ca mod obișnuit de a o stăpâni.

Indiviziunea a constituit, precum se știe, regimul normal și general de posesiune a pământului, al societăților gentilice arice — la câte cel puțin cunoaștem; individualizarea posesiunii arătându-se a fi, mai întotdeauna, un semn al structurii de stat, o consecință a aceștia, deoarece principele sau acei, cari întruneau puterile statului puteau garanta proprietatea în mâna titularilor ei ¹⁾. Insași Romanii, al căror Drept trebuia să ne dea tipul individual și integral al proprietății, în dreptul lor civil, au cunoscut indiviziunea, ca regim normal al proprietății, când forma societăților, în care trăiau — a societăților gentilice — îl comporta ca atare ²⁾.

Regimul indiviziunii l-au cunoscut astfel Elenii, Hindușii, Celții, Germanii, Slavii — toate popoarele arice.

¹⁾ Despre această chestiune a individualizării drepturilor de proprietate, ca consecință a ființei statului și a întăririi lui, vezi Sumner Maine, *l'Ancien Droit*, p. 160 sq. — 188 sq. și formularea legii regimelor statutare și contractuale. Savigny, *Traité de Droit Romain*, Trad. Guénoux, Paris, 1855, I, p. 357 și 370. Vezi și mențiunile notei 2, p. 114. E un fenomen social cunoscut, că peste tot regimul feudal procede prin individualizarea drepturilor de proprietate a nobililor, ce constituiesc armatura lui.

²⁾ Fustel de Coulanges, *La Cité Antique*, 15-ed., Paris, 1895, p. 74 și 89 et sq. E. Cuq., *Institutions Juridiques des Romains*, I, p. 289.

Dar precum instituțiunile oamenilor urmează lentă și neîntreruptă evoluție a formelor sociale, astfel și indiviziunea comportă diverse aspecte, după gradul de evoluțiune al societăților gentilece, în fapt după modalitățile de dare în posesiune a pământului familiilor, ce le compun. Astfel, alta a fost posesia indiviză la Slavii balkanici și nordici, alta, dânsa, la Români, deoarece la cei dintâi a fost o posesie indiviză a întregului sol al unei comunități gentilece, supus sau nu arăturii, al zadrugii de către toți membrii ei, fără de vreo apropiatiune constantă a unei părți a solului comunității, în beneficiul unei familii restrânse ¹⁾, pe când la Români, fiecare familie își exercita posesia ei indiviză asupra unei anumite întinderi de munca agrară a satului, ce — după acte — constituia partea ei delimitată de proprietate din întreaga întindere arabilă, sau săpată, livezi și vie, aparținând familiilor ce îl compuneau, rămânând în indiviziune toate familiile laolaltă asupra întinderilor nearabile — precum pădurile, braniștele, pășunile, apele, pustiurile, etc.

Nu credem atunci, când considerăm înfățișarea, ce o prezintă proprietatea solului, în ceea ce privește modalitățile de posesiune și împărțirile sale economice, după cele mai vechi acte ale diplomatice voevodatelor — nu credem, că această înfățișare să fi diferit cu mult de aceea a proprietății sub regimul comunității de sat, sub cnezul sau judecul ori încă judele ei; precum aspectul zadrugii, ea de certă origine și alcătuire gentilică, nu a diferit sub țarii sârbi sau ruși, de acel pe care îl avea înainte de întemeierea statelor respective. Ne îmbie la această părere și arătările acelor împărțiri economice ale satului, așa cum reies ele din actele domnești sau particulare.

Dăm cuvântului sat înțelesul, ce l-a avut în vechea diplomatică a ambelor țări, acela nu numai al grupului de locuință al locuitorilor lui, ci și al întregilor întinderi posedate sau cultivate de dânșii.

Acest total al întinderilor satului, acest pământ sau încă deseori acest *hotar al satului*, arată întotdeauna o împărțire — am putea spune principială — a satului după categoriile de cultură ale lui și modurile întrebuințării sale agricole, precum după aspectele spontane ale naturii din cuprinsul său.

Hotarul satului este astfel împărțit în vatra satului — locurile locuințelor și imediata lor apropiere — în seliște — întindere proprie ridicărilor de noi locuinți — în țarină — pământ de arătură — în fânețuri, în livezi, în vii, în câmp, destinat pășunelor, în păduri, în ape, vii sau stătătoare. Aceste împărțiri sunt grupate, după uzul lor, în trei mari categorii: în grupul de locuințe, așa

¹⁾ În privința mirului, vezi De Laveleye, *De la Propriété et de ses Formes Primitives*, Paris, 1901, p. 7 et sq., în deosebi p. 20, 21, 22. Despre zadruga p. 476 et sq., vezi în special, mai jos despre zadruga nota 38 bis.

Mirul apare la Ruși, nu ca o alcătuire gentilică originară, precum zadruga, dar ca o organizare suprapusă unei asemenea originare alcătuirii, de pe urma întemeierii statului, modificând-o tocmai spre a face față cerințelor de administrație și de fiscalitate ale statului. Mirul, înființat spre a organiza în aceste scopuri proprietatea domenală și a permite gestiunea ei, ca o speță de *universitas*, diferă de zadruga sau de vreo altă formațiune originară gentilică (Ang. Meitzen, *op. cit.*, II, p. 230 et. sq. Alex. Eck, *Le Moyen-Age Russe*, Paris, 1933, pp. 260—264—270), precum de proprietatea familială.

dar vatra satului — în terenurile de cultură, precum țarina, fâneșurile, livezile, viile, — în fine în întinderile de pășuni, de păduri, de locuri nesupuse cultivei agrare, în cari intrau firește și apele. În vatra satului, fiecare familie își are casa cu curtea ei; în terenurile de cultură, asemenea, dânsa își are întinderea, ce o posedă — toți membrii familiei fiind părtașii aceluiași drepturi în proprietatea ei ¹⁾. Ei sunt astfel în indiviziune, ca membrii ai aceleiași familii pe bunul familial, deseori aceleași generații la un loc și timp de mai multe generații. Dar dacă fiii pot rămâne la un loc cu părinții pe aceleași întinderi de cultură agrară, casele și le fac separat de părinți, când la rândul lor crează o familie; în multe regiuni însă, casa părintească rămâne mezinului, ca în unele regiuni slave, precum și celtice, unde asemenea dânsa îi rămâne de pe urma dreptului de « *juveigneur* » ²⁾; de sigur aci a fost o veche tradiție juridică gentilică. Însă, seliștele, până la ridicarea eventuală de case nouă, pășunile, pădurile, locurile necultivate și apele sunt posedate și folosite în comun de toți locuitorii satului ³⁾.

În liniile sale principale, această diviziune tripartită a hotarului satului este aceea a comunităților de sat gentilice, germanice și celtice ⁴⁾.

Alte noțiuni apar în acte, care concură la precizarea acestor drepturi de proprietate ale familiei, în înțelesul ei restrâns, nu extins — înțeles, ce tocmai distinge *familia* de *gens*, prin delimitarea mai strictă a descendenței din strămoșul comun — și anume noțiunile de *jirabie* și de *delniță*. Ele, la părerea noastră, au constituit, fiecare, jirabia în Moldova, delnița în Muntenia, o unitate economică străveche, din timpurile ginturilor și care a consistat în întinderi din solul de cultură agrară cu locuri aferente în vatra satului și în seliște și cu drepturi proporționale în pășuni, păduri, ape, etc., posibil socotite după mentalitatea și putințele epocii — ca în străvechiul « *mansio* » medieval — după necesitățile unei familii, ce rămânea tocmai din cauza restriștelor vremii mai mult timp unită în jurul unui « *avus* », unui vechi cap al ei, și de aceea mai numeroasă ⁵⁾. Din aceleași timpuri asemenea, trebuie să-și fi luat înțelesul străvechi și deci anterior Slavilor după originea lor, cuvintele de *bătrân* (din lat. *veteranus*) în Moldova, de *moș* (din *moshe*, *mosha*, albanez, astfel de sigur trac) ⁶⁾, în Mun-

¹⁾ Sebastian Radovici, *Moșnenii și Răzeșii*, București, 1909, p. 82 et sq.

²⁾ Létourneau, *L'Évolution de la Propriété*, Paris, 1889, p. 410.

³⁾ Această posesiune indiviză a întinderilor susnumite în text reiese din toate actele vechii diplomatice a voevodatelor și în multe locuri persistă până în prezent.

⁴⁾ Despre această împărțire tripartită a solului aparținând comunității satului la Germani — anume *marka* township-ului — adică a satului, *marka* comună, compusă din terenuri necultivate sau pășuni, *marka* arabilă, adică pământul arabil, vezi H. Sumner-Maine, *Études sur l'histoire du Droit*, p. 106 et sq., comentând lucrările lui Maurer. Asemenea De Laveleye, *op. cit.*, p. 84 et sq. — 99 et sq. Despre Celți, vezi De Laveleye, *op. cit.*, p. 289 et sq. De altminteri această împărțire tripartită reiese din însăși natura lucrurilor.

⁵⁾ Despre jirabie și delniță, vezi Filitti, *Prop. Sol.*, *op. cit.*, p. 158 et sq.; R. Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, 1907, p. 85 et sq.; S. Radovici, *op. cit.*, p. 88. Asemenea Vlahii noștrii, p. 19, nota 27.

⁶⁾ Aflarea în limba română și în cea albaneză a aceluiași termen pentru aceeași noțiune, astfel, ca mai sus, românul *moș* și albanezul *moshe*, *mosha*, e un indiciu nu atât al unui

tenia, ce de pe atunci au desemnat, fiecare respectiv, bunul originar al familiei, al cărei cap fusese bătrânul sau moșul, care dânsul făcuse apropierea întinderilor, ce-l compuneau, și care trecuse astfel însăși denumirea lui acestor întinderi. Urma ca acest bun originar să se împartă între familiile, ce le formau scoborîtorii bătrânului sau ai moșului inițial.

* * *

Reiese deci, în al doilea rând, din toate aceste constatări, că proprietatea familială a fost tipul de proprietate, anterioară vevodatelor, ce-l adevăresc diplomaticele lor respective. Drepturile asupra pământului aparțin tuturor membrilor familiei laolaltă, părinților — tată și mamă — și copiilor, fii și fiice, astfel descendenților direcți ai acestora, rânduți pe stirpe, cu excepțiile și modalitățile, ce se vor arăta. Ele se transmit prin moștenire, în părți egale erezilor celor mai apropiați, indiferent de sex, și la ele vin, în lipsa unui grad succesoral — prin moartea, anterioară moștenirii, a rudei, ce-l figura — reprezentanții acesteia.

Acesta era principiul străvechii proprietăți familiale românești și instituțiile aportului domnesc arareori le împiedecă, ci mai mult ajung la rezultatul, ca ele să se potrivească lor, dând naștere la reguli, ce denotă dubla lor formație din elemente anterioare și posterioare domniei. Căci asemenea tip de proprietate nu l-au putut forma domnii, când au întemeiat statele românești. El e prea apropiat tipurilor comunităților de sat gentilice ale popoarelor arice, iar nu voința domnilor putea impune modurile de posesiune și de succesiune ale pământului. Ei nu puteau aduce decât forme și dispozițiuni nouă, după cari se acomoda vechiul tip de proprietate, spre a face față necesităților alcătuirii de stat. Astfel străvechea instituție a înfrățirii pe moșie în Muntenia, asimilând pe femei, bărbaților, făcându-le *frați* cu acei, cari moșteneau pământul sau sunt *azezați* pe dânsul, vădit servește spre a *intoarce* în beneficiul lor privilegiul masculinității asupra ocinelor, adică asupra moșiilor ereditare. Intrebuințarea ei dovedește întâietatea în timp a regulii străvechi de egală devoluțiune succesorală bărbaților cât și femeilor, față de privilegiul masculinității, ce-l atestă și preadlica. De sigur eludarea lui frecventă prin înfrățire are ca scop realizarea de fapt a regulii străbune.

Se poate spune, că întocmirile impuse de domni, modalitățile, ce apoi intervin, arăt tocmai persistența unor vechi forme ale proprietății, căfora ele s'au suprapus, modificându-le sau completându-le, în scopul organizării de stat.

Astfel când are loc alegerea părții sau a părților — ieșirea din indiviziune — acel ce-și alege partea, deseori de pe urma unei vânzări sau a unui partaj succesoral, și-o alege « din vatra satului, din țarină, din seliște, din câmp, din pădure, din ape... , de peste tot hotarul », așa dar din vechile împărțiri economice ale proprietății. Nu e aci decât o realizare oficială a ieșirii din indiviziune, ce de fapt trebuie să fi existat înaintea domniei, prin însăși existența proprietății

împrumut dela o limbă la alta — ca în speță dela română din albaneză — cât mult mai mult al existenței a unei limbi anterioare — din care ambele limbi — cea română și cea albaneză — și-au luat termenii aceleași noțiuni, izvorând astfel ambele parțial dintr'nsa (Al. Rosetti, *Istoria Limbii Române*, II, p. 47—91—99, București, 1938).

familiale, ca tip juridic de proprietate, în sânul comunității de sat a gintului, — și care astfel trebuia să se fi realizat și anterior domniei, când nevoile sau cerințele o impuneau.

Dar este și logic să ne gândim, că în epocile dinainte de fundarea statelor, alegerea părților trebuia să fi fost rară, căci nu pământul era lipsă, ci oamenii erau puțini, și că acolo unde avea loc o înmulțire a membrilor familiei, acei, cărora pământul nu le era de ajuns, îl puteau lesne găsi aiurea, luându-l prin dreptul de primă ocupație și de muncă, din braniște și pustiuri.

Ce poene, măi Păune?
 Ce fânețe, măi nebune?
 Doar pământul nu-i al tău,
 Nici al tău, nu-i nici al meu,
 Ci-i tot al lui Dumnezeu ¹⁾.

În balada Vidrei se exprimă vechea concepție a modurilor de stăpânire și de apropiatiune ale pământului, cărora le-a pus capăt concepția, ce o aducea domnul prin « descălecarea ». Când pământul era de prisosință și neîngrădit, prin normele de stat, puteau să și-l însușiască, de aiurea prin *voiri* din vechile sate, familiile sau părtași de-ale lor, ce nu se mai ajungeau cu dânsul în așezările străbune. Așa s'a impopulat aria românimii din centrele sale originare de formație. De aceea alegerile de părți urmau să fi fost rare, dar existente totuși ca regulă, deoarece ni le arată acte foarte vechi și că însăși numirea ei nu denotă o influență străină — precum preadalia. Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Ființa anterioară domniei a tipului de proprietate familială reiese încă dintr'un anumit aspect al ei, anume din regula — mai sus amintită — a egalei devoluțiuni succesoriale a bunurilor moștenitorilor, fie bărbați, fie femei.

Regula aceasta a egalei vocațiunii ereditare a moștenitorilor ab întestat, bărbați și femei — îndeplinindu-se devoluțiunea succesiunii în beneficiul rudelor celor mai apropiate, și în lipsa lor, erezilor lor prin reprezentanță — constituie o normă fundamentală a vechiului Drept românesc, și proprie lui, în aceeași epocă, dintre popoarele sud-estului european. Dânsa a putut suferi modificări și restricțiuni, cari să arăt față de dânsa, ca tot atâtea excepțiuni, aduse și impuse de împrejurări istorice, cum sunt tocmai acele ale transformării societăților gentilice românești în societăți etatice. Aceste excepțiuni apar acolo, unde voința domnului, ce reprezintă alte concepte, decât acele ale ginturilor, contopite acum de dânsul în organizație de stat, parvine să le impună vechii consuetudini, cum astfel în Muntenia. Acolo însă, unde circumstanțele fundării statului nu au permis predominanța juridică a aportului domnesc, vechea regulă de moștenire rămâne întreagă în picioare, ca în Moldova.

¹⁾ Vidra. Colecții pe poezii populare V. Alecsandri (citată de Tanoviceanu în *Formația proprietății funciare în Moldova*, în « Prinos » D. Sturdza, București, 1903; vezi despre întinderea moșiilor, p. 420).

Intr'adevăr, putem privi privilegiul masculinității din Muntenia, atât de puternic afirmat de instituțiunea preadaliceii, ca o restricțiune impusă egalei vocațiuni a tuturor erezilor, asupra întregei succesiuni și deci și asupra bunurilor rurale, de către alte concepte — conceptele feudale ale epocii fundării statului. Că privilegiul masculinității era o normă juridică relativ nouă față de regula generală o dovedesc, atât existența integrală, a acesteia în Moldova, unde ea persistă după descălecarea, cât și adaptările sale aportului domnesc al privilegiului, fie precum am văzut în practica curentă a străvechii instituțiuni a înfrățirii pe moșie în folosul femeilor, fie prin menținerea, față de dânsul, a principiului egalei vocațiuni ereditare, pentru toți, femeile venind ca erede, la părți egale cu bărbații, dar realizându-și drepturile — astfel la căsătorie, prin constituiri de dote — în alte bunuri decât acele privilegiate. Și există tendința în practica vechiului Drept în Muntenia, de a extinde această calitate juridică a bunurilor rurale, ca dânsa să le lase să fie încăpute în stăpâniri femeiești. Pe de altă parte și îmbinarea privilegiului cu retractul preadaliceii, de factură pur feodală, precum întrebuițarea înfrățirii, mai sus semnalată, îl situează, ca mai nou, față de regula juridică generală, comună ambelor țări.

Privim asemenea concepția atribuirii moștenirii rudelor celor mai apropiate — sau reprezentanților lor — firește, tot în părți egale, ca adecuate principiului egalei devoluțiuni successorale, și deci ca integrată lui; astfel de acelaș trecut, aparținând aceleiași stadiu social de formație.

Să nu uităm, că sunt acei norme de drept consuetudinar, ce nu le-au putut alcătui, ca atari, voința domnului. Tocmai modificarea unor părți ale lor mai sus arătate, prin «faptul principelui», denotă vechimea plâsmuirii lor. Precum o arată, în Moldova, cele mai vechi acte domnești, care mărturisesc regula mai sus amintită a moștenirilor egale ale rudelor mai apropiate, căci dânsa n'a putut fi impusă în așa scurt timp de descălecători, când cunoaștem condițiile descălecării¹⁾.

De sigur, că aceste norme successorale denotă un stadiu înaintat în evoluția ginturilor, conduse de cnezi și de judeci, — precum ni-l arată și factura economică a proprietății, prin formația tipului bunului familial — deoarece ele — aceste norme successorale — nu puteau comporta decât un asemenea bun, nu se puteau

¹⁾ De sigur, că descălecarea Moldovei nu s'a putut face decât cu participarea marii majorități a băștinașilor (C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 380 et sq.; A. Rosetti, *op. cit.*, II, 80 et sq. Vezi și ale nostre *Două Studii*, *op. cit.*, p. 44, nota 19). Existența lor în Moldova, ce o populau înainte de fundarea voevodatului, apare din ce în ce mai mult ca un fapt istoric cert la lumina noilor cercetări. Date toponimice — astfel ca pârâul Tisa, pârâul lui Dunăre, etc, etc, din «Câmpul lui Dragoș» (vezi Preot. C. Mătase, *Câmpul lui Dragoș*, Buc. 1943) se îmbină cu mențiuni numeroase de juzi spre a arăta ființa unor străvechi așezări autohtone. (Vezi în deosebi p. 26 et sq.). Numai astfel se poate explica reușita descălecării față de încercările venite din două părți, sau de a-i pune capăt, — din partea regelui maghiar — sau de a o stânjeni — din partea Tătarilor. Menținerea străvechii reguli de moștenire e tocmai un indiciu al acestei participări active a băștinașilor, căci era mai curând a lor, decât a descălecătorilor, pe cari li putem presupune veniți din Ardeal, cu concepte feudale (vezi ale nostre *Două Studii*, *op. cit.*, p. 44, nota 19).

aplica decât lui. Să ne gândim numai, că ele nu se pot concepe și nu se pot realiza decât în lăuntru proprietății familiei. Sunt incompatibile aiurea — astfel cu regimul zadrugei ¹⁾).

Firește, că o asemenea formațiune evoluată a societăților gentilice, al cărei criteriu era tocmai tipul acesta de proprietate familială, le făcea mai apte încăperii lor într'o organizație de stat. Advenirea domnului, stăpânirea țării sub dânsul, ce de fapt a întemeiat statul, n'a făcut decât să înjghebe în forma etatică finalul unei lungi evoluțiuni sociale.

III

Dar se desprinde atunci un punct de vedere și se poate pune o chestiune.

Punctul de vedere, ce se desprinde, este acel al influenței, ce a putut-o avea advenirea domnului și astfel fundarea statului, în așezarea instituțiunilor juridice ale țării. Evident, că cu cât influența aceasta s'a dovedit a fi mai puternică, prin așezarea unor instituțiuni, ce reies, ca mai nouă față de vechea regulă consuetudinară, impunându-se ei, obligând-o la adaptări, cu atât apare ca mai mare partea, ce a luat-o domnul și elementele politice și sociale, ce-l înconjura, la formația, nu numai a statului, ci și a societății, cuprinse în stat. Și astfel, deoarece aportul domnesc a fost — precum am văzut — mai important în Muntenia — prin instituțiunile, ce le-a adus în formele de proprietate și de moștenire ale solului, — decât în Moldova, se impune încheierea, că în primul voevodat opera domnului a fost mai temeinică decât în voevodatul celălalt, al Moldovei, unde aportul său a fost mai restrâns. Astfel privită descălécarea Moldovei ne apare — între altele — din ce în ce mai puțin datorită unei întrebuițări a forței față de băștinași, pe când contrariul reiese din fundarea Munteniei, de pe urma acestei impunerii de către domn de instituțiuni juridice.

Chestiunea, care se poate pune acum, când am înfățișat aceste două categorii ale elementelor proprietății din voevodate — aportul, sau mai curând adaosul domnesc pe de o parte, vechiul fond al consuetudinii juridice pe de altă parte, — anume chestiunea aceasta se poate pune acum: care este originea regulii de moștenire a bunurilor, astfel cum a fost dânsa mai sus lămurită, cu drepturile ei egale la devoluțiunea succesorală ab intestat a erezilor masculini și femenini, în beneficiul rudelor celor mai apropiate ale defunctului și cu dreptul reprezentanților acestora?

Deoarece regula aceasta face parte din vechiul fond consuetudinar, ea poate, pe această cale, comporta o lămurire a originii ei. Hotărît, ea nu a putut fi impusă de domn din motivul scris mai sus: nu dânsul a putut stabili tipul de proprietate familială, căreia dânsa îi era adecuată. Se exclude deci dela cercetarea originii ei instituțiunile, ce domnul le-a impus; se înlătură astfel adaosul domnesc și odată cu dânsul, influențele de unde dânsul a purces.

Nu pot fi atunci decât trei origini posibile ale ei, anume: dacică, slavă sau romanică.

* * *

¹⁾ S. Radovici, *op. cit.*, p. 122 et sq. — 127 et sq.

Puținul, ce-l știm, despre modurile de posesiune a pământului ale Dacilor, cărora le sunt conexe, în mod firesc, modalitățile de succesiune ale lui, nu ne permit a da un răspuns temeinic. Intr'adevăr, aceste moduri de posesiune, ca și de cultură, ale solului, noi nu le cunoaștem decât din Horațiu ¹⁾. Cert e, că știrile lui, culese dintr'un mediu, cel al împăratului frecventat de poet, ca familiar al lui August, și cari astfel aveau toți sortii să fie de sigură informație, ca acele, privitoare Sciților, — știrile lui se îmbină cu acele, pe cari le dau Cesar și Tacit ²⁾ despre Germani și modalitățile lor de a stăpâni și de a lucra pământul și arată un stadiu social, asemănător la « rigidi Getae », cu acel al Germanilor, care însă excludea proprietatea statornică, fixată pământului, a bunului familial, așa cum reiese dânsa din vechea consuetudine românească. Pe de altă parte, asupra acestei chestiuni obscure, noi nu avem lămuririle, pe cari o întreagă literatură de cercetări le-a adus asupra străvechii proprietăți la Germani. Suntem reduși la conjuncturi generale, rezultând din analogiile stărilor de stăpânire și de cultură ale solului la popoarele aparținând aceleiași faze de evoluție socială — faza societăților patriarhale gentilice ale Barbarilor, cu puțină cultură agrară, ci mai mult păstorească, cu mult pământ pustiu la dispoziția lor ³⁾.

Aceste conjuncturi întăresc tocmai părerea de mai sus: nu dela Daci — în starea actuală a știrilor — a purces originea regulii succesoriale a vechiului Drept

¹⁾ Horațiu, *Ode*, III, Carmen 24.

Campestres melius Scytae
 Quorum plaustra vaga rite trahunt domos.
 Vivunt et rigidi Getae
 Immetata quibus jugera liberas
 Fruges et Cererem ferunt.
 Non cultura placet longior annua
 Defunctumque laboribus
 Aequali recreat sorte vicarius.

Asupra circumstanțelor dacice din timpul domniei lui August, în deosebi asupra războiului victorios contra Dacilor din anul 10. a. Chr, vezi C. Patsch, *Aus 500 Jahren vor-römischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, 1932, p. 46 și p. 103 et sq.

Vezi asemenea despre aspecte sociale ale poporului dac, prof. univ. C. Daicovici, *Spațiu și Popor Dacic*, în rev. *Transilvania* 74, (1941) p. 159—170.

²⁾ « Neque quisquam agri modum certum aut fines habent proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos, gentibus cognationibus hominum qui una coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt » (Cesar, *De Bello Galico*, VI, 22). Despre Suevi, Cesar scrie: « Sed privati et separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus » (*Bello Gal.* IV, 1). Iar Tacit la rândul lui scrie despre Germani: « Agri pro numero cultorum ab universis per vices occupantur, cum mox inter se, secundum dignationem, partiuntur facilitatem partiendi camporum, spatia prestant. Arva par annos mutant et superest ager; nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt et prata separent et hortos rigent: sola terrae seges imperatur » (Germania, XVI).

³⁾ O. Schrader, *op. cit.*, despre predominanța păstoritului la Arieni, în primele noțiuni, ce le avem despre dânșii, dar în același timp și despre existența laolaltă a culturii agrare

din vovodate, deoarece dânșii nu ajunseseră încă în stadiul bunului familial, stabilit pe o anumită întindere a solului și fără de care o asemenea regulă nu se poate concepe ¹⁾).

* * *

Să fie oare originea ei slavă? Nici aceasta nu ni se pare posibil. Ne îmbie la acest răspuns negativ atât noțiunea despre familie, ce se dovedește, că ar fi avut-o Slavii, cu cari Daco-Romanii ²⁾ au venit în contact prelungit — anume Slavii sudici — ce s'au stabilit în Peninsula Balkanică, cât și modul de organizare al posesiunii și al culturii solului de către dânșii.

Noțiunea lor despre familie nu este atât de strictă și de bine lămurită, ca la Români. Familia, cu înțelesul pe care reiese că l-a avut la aceștia din urmă, după actele cele mai vechi, acela al grupului de rude apropiate, scoboritoare dintr'un strămoș comun, dar totuși destul de întins pentru a putea include și pe scoboritorii fraților și surorilor, cuprinzând astfel pe descendenții primilor colaterali, pe veri și apoi pe fiii de veri, adunându-i și deosebindu-i în sânul ei — și dânșii vin, ca atari, la rândul lor, direct sau prin reprezentare la devoluțiunea bunurilor succesoriale — familia, cu acest înțeles mai întins și bine delimitat, nu a existat la Slavi. La dânșii, familia, îndată ce trece dincolo de gradațiile rudelor ascendente și descendente și de aceea a primilor colaterali, tinde să se confunde cu « pleme »-a, cu gensa. La Români, noțiunea aceasta de gensă a dispărut din acte și noțiunea de familie apare din ele cu atât mai bine, cu cât e singura existentă. Slavii nici nu au o denumire deosebită pentru noțiunea de văr: ei îl numesc, fie *браточадъ*, ca în diplomația Munteniei, adică *natus ex fratre* și așa dar noțiunea aceasta tinde să se confunde cu aceea de nepot (fiu de unchiu), fie *племенъникъ* ³⁾, în diplomația Moldovei și în acest mod noțiunea de văr se confundă cu aceea de membru al plemei, nedeosebindu-se de

(p. 916 et sq.). Vezi Tacit, *Germania*: « Delegata domus et penatium et agrorum cura feminis « senibusque et infirmissimo cuique ex familia (cap. 15). — « Ne armentis quidem suus honor « gloria frontis, numero gaudent, eaeque solae et gratissimae opes sunt » (cap. 5, vezi și nota).

¹⁾ Vezi la G. Fotino, *Contributions à l'Étude des Origines de l'Ancien Droit Coutumier Roumain*, Paris, 1926, teoria, în ceea ce privește constituirea proprietății vechiului Drept românesc, a persistenței unor concepții preromane (p. 158, 204, 291, 350, 408), ce nu pot fi decât ilirico-tracice, astfel dacice, și care reiese din studiul diverselor instituțiuni conjugate proprietății. Autorul se sprijină mai ales pe concluzia, la care ajunge, că dreptul de empțiune și de retract familial este o « instituțiune autohtonă baltică » (p. 408).

²⁾ Al. Rosetti, *op. cit.*, III, pg. 21 et sq. — 72. Chestiunea e de altminteri în deosebi cunoscută.

³⁾ I. Bogdan traduce, în actele slave ale diplomației Moldovei, pe *племенъникъ* prin văr, bazându-se pe înțelesul, ce reiese a fi acesta al lui, din foarte numeroase documente. Vezi observațiile lui I. Bogdan despre înțelesurile acestui termen slav la actul CX, din 11 Martie 1475, din *Documentele lui Ștefan cel Mare*, t. I, București, 1913, p. 198.

el. Plemea cuprinde astfel rudele colaterale în afară de frați și surori, de fiii lor, ce sunt desemnați însă ca nepoți (днѣвѣ, вѣноуѣкѣ, оуноуѣкѣ) — nu ca veri, — și dâșii rămân singuri, după vocabularul slav, în cercul familiei, deoarece numai dâșii au denumirile lor fixe și precise, ce le arată ca atari. Limita între familie și gensă — de fapt între agnați și gentilici — e îndoielnică la Slavii sudici, cu tendința vădită în favoarea plemei, în folosul căreia e înțeleasă dezvoltarea grupului social al familiei, cum o arată organizarea ei în zadrugă.

Zadruga este comunitatea casei familiale — « Hausgemeinschaft » — dar a familiei extinse, scoboritoare dintr'un străbun comun, strângând pe descendenții lui, până aproape de 100 de membrii la începutul secolului al XIX-lea — în jurul unei căpetenii a ei — « stareșina » sau « domacina » — dâșii și familiile lor locuind la un loc în casele lor din jurul casei principale a căpeteniei.

Sunt scoboritorii de mai multe generații și părtașii mai multor generații împreună, cari locuiesc cu toții într'un grup de case, constituind ca o mare fermă, și dâșii laolaltă lucrează pământul întins ¹⁾, ce-l posedă în indiviziune. Pământul moștenit intră în acest regim al zadrugei, în care indiviziunea a fost regula perpetuă ²⁾. Iar îmbinat acestui regim al perpetuei indiviziuni, ființă regula unei egale folosințe a veniturilor de către membrii zadrugei, oricare ar fi fost gradul lor de rudenie, față de autorii drepturilor lor.

Intr'o asemenea organizare socială și economică, ca a zadrugei, care tindea să transforme oricare familie, fie chiar un grup inițial de familii înrudite, în gensă, și care înfățișa de fapt încercări de reconstituiri de pleme, nici nu se putea concepe într'o asemenea organizare cu caracter atât de pronunțat gentilic, o regulă de egală devoluțiune ereditară, pentru bărbați și pentru femei, cu celelalte caractere juridice adecuate ei, precum în vechiul Drept românesc. Predomina, din contră, principiul devoluțiunii ereditare numai masculine, în părți egale, pe alocuri cu privilegiul mezinului la casa părintească. Erau considerați, ca părtași ai zadrugei, singuri bărbații, numai dâșii putând moșteni cotele lor părți respective din drepturile imobiliare ale autorilor lor, ascendenți sau descendenți, din comunitate. De pe urma concepției perpetue a zadrugei și a perpetuei indiviziuni, aceste drepturi succesoriale asupra pământului moștenit nu erau în fapt decât moșteniri latente, ce numai în caz de disoluțiune a ei, prin voința majorității membrilor, se puteau realiza. Până atunci exista comunitatea de lucru și comunitatea de folosință. Femeile n'aveau drept decât la aportul mamei și numai în cazul lipsei de frați, la valoarea în bani a pământului, lăsat de părinte, și care rămânea astfel în zadruga ³⁾.

¹⁾ Bunul stăpânit de o zadrugă putea atinge întinderi de 160 la 200 hectare. (Novacovitch, *La Zadrouga*, Paris, 1904, p. 86). Zadrugile erau grupări puternice, cuprinzând aproape 100 de oameni, în timpul însemnărilor lui Vuk Karadjicht (1827) citat de autor, p. 65. În timpurile moderne, întinderea zadrugelor tindea să se micșoreze.

²⁾ Novacovitch, *op. cit.*, pp. 58 și 134.

³⁾ Zadruga, în forma mai sus arătată de « Hausgemeinschaft », de « Hauscommunio », de comunitate de casă familială cu tendința de devenire în pleamă, pare să fi fost o alcătuire aflătoare în general la toți Slavii, inclusiv Slavii de nord, din Rusia actuală. În orice caz, existența ei se regăsește sub toate formele organizațiilor feudale germane în Europa Centrală,

Tendința mai sus văzută a reconstituirii grupului gentilic al plemei în zadruga, de pe urma neprecizării însăși a noțiunilor de familie și de gensă, organizarea ei la un loc sub un cap al ei, confirmând această tendință, și dându-i caracterul unei personalități juridice distinctă, de aceea a componentilor ei, — ceea ce nu are loc în codevălmășia românească — indiviziunea, ca regim perpetuu, egalitatea de folosință a veniturilor de către membrii ei, indiferent de situațiunea gradurilor de rudenie față de devoluțiunea drepturilor succesoriale, în fine privilegiul masculinității cu caracterul lui pur gentilic, excluzând astfel dintru început devoluțiunea succesorală a femeilor ¹⁾, ne împiedecă de a admite originea slavă a regulii de moștenire mai sus analizată a străvechii consuetudini românești.

Intr'adevăr, dânsa provine din alte concepții și e bazată pe alte stări de fapt și de drept, ce nu le aflăm la Slavi. Domina la Români tendința contrară de a lămuri și de a întări noțiunea de familie, mărimdu-i cuprinsul, dar diferențiindu-i gradațiunile rudeniei, ce sunt precis denumite și astfel bine definite. Ne gândim între altele la acea instituțiune a « așezării pe moșie » a unor rude masculine sau feminine, ba chiar a unor străini, — în Muntenia, — în scopul de a-i « așeza » ca moștenitori ai acelei moșii, asimilându-i, în acest mod, cu fiii, cu descendenții direcți, spre a-i putea institui ca erezi ²⁾. Noțiunea de gensă dispăre treptat, până când i se pierde numele de *gintu*, iar ea este înlocuită, dar tot într'un sens familial, prin aceea de *neam*.

În sfârșit familia își constituie bunul familial, moșia, adică moștenirea moșului fondator al ei, dar care ca atare nu comporta nici conlocuirea la un loc a generațiilor sub ascultarea unei căpetenii, nici egalitatea repartiției veniturilor, ci din contra, repartiția lor — forțat inegală — după drepturile fiecărei rude, față de autorii acestora, nici regimul perpetuei indiviziuni, deoarece alegerea părților era oricând posibilă, realizând pe teren drepturile, percepute până atunci în venituri. Iar alegerea făcându-se spre a împlini drepturile asupra pământului, ale acelor ce o efectuează după cum le dețin dela autorii lor, dânsa arată limpede, prin acest criteriu, primatul familiei în alcătuirea proprietății. Acest primat se afirmă, prin dreptul de preempțiune, prin care familia își apără și își păstrează bunul ei în contra străinilor ³⁾. Și dacă proprietatea bunului comporta un privi-

în Lusacia, Saxa, Boemia, Moravia, Silezia, în regiunile vecine cu Polonia. E punctul de vedere în ceea ce privește pe Slavii din Boemia și Moravia al lui Palacky, *Böhmen*, I, p. 168 și al lui Jireček, *Recht in Böhmen*, 1863, I, p. 28—30. Vezi Aug. Meitzen, *op. cit.*, II, p. 244 et sq. — 254 et sq. — 266 et sq., cu citarea lui Palacky și Jireček de mai sus, p. 244.

¹⁾ Novacovitch, *op. cit.*, p. 138; De Laveleye, *op. cit.*, p. 471.

²⁾ Vezi între altele actele muntenești din 17 Ianuarie 1469, fără dată, dintre 1462—1474, 17 Septembrie 1485, 10 Aprilie 1488, în codexul P. P. Panaitescu, respectiv la pp. 267, 283, 346, 369. Actele din 26 Iulie 1490, 23 Aprilie 1500, 9 Martie 1502, în A. Ștefulescu, *Documente slavo-române din Gorj*, 1908, resp. p. 30, 40, 46.

³⁾ Privilegiul de empțiune e un fenomen juridic general al proprietăților de gensă și de familie, ca o consecință a drepturilor ereditare ale membrilor gensei sau ale membrilor familiei asupra bunului de vânzare. E regulamentat în Muntenia și în Moldova de Codurile Caragea (Partea III, Cap. II, art. 7) și Calimah (art. 1432). În acest din urmă cod razeșii își exercită dreptul de preempțiune după rudele de al 6-lea grad. Ei vin deosebiți,

legiu al masculinității, ca în Muntenia, ea îl înfățișază totuși, ca de natură feudală, etatică, așa dar ca un adaos la normele ei ancestrale de succesiune, cu care s'a putut acomoda, iar nu ca un element al ei inițial și constitutiv.

Astfel, dacă e probabilă o influență slavă asupra regimului proprietății gentilice românești, precum o arată termenii de dijmă, de clacă, de devălmășie, de jirabie și de delniță, ea n'a putut fi decât trecătoare sau superficială, purtând asupra unor anumite modalități de organizare economică a ei, iar nu, precum s'a văzut, asupra drepturilor de posesiune și de moștenire aferente, cu repartitia întinderilor, în care ele se puteau realiza.

De altă parte, termenii de ocină, de baștină, de deadină, de ohabă, apar ca tot atâtea denumiri, date moșiei, privită, ca proprietate, sau ca bun privilegiat, de către paleo-slava, ca limbă oficială, ca limbă, după o teorie, a cuceritorilor din trecut ¹⁾. Căci e de observat, că niciuna din aceste denumiri, în afară de baștină, nu s'au integrat limbii noastre; ceea ce arată, ca probabil, caracterul oficial al lor. Termenul curent a fost și a rămas moșie.

* * *

Dar nu rămâne atunci, după cercetarea negativă a originilor dacice și slave ale regulii de moștenire a bunurilor rurale din vevodatele românești, decât de a-i atribui o origine romanică.

Ne credem îndrituiți a primi soluțiunea originii romanice. Pe lângă procedeul eliminării în raționamentul nostru, ce în lipsa celorlalte două soluțiuni, ne-o indică pe cea de-a treia, ne îmbie la aceasta și oareșicari lămuriri.

Nu trebuie să privim regimul proprietății la societățile gentilice ca unitar. El comportă diverse stări, după evoluția însăși a lor. Altul este dânsul, de exemplu la Galii dinaintea cuceririi romane, așa cum îi arată Arbois de Jubainville ²⁾, precum la Germanii descriși de Cesar și de Tacit, sau încă la Dacii, cântași de Horațiu — altul la gensele romane și elene, în preziua vieții de stat a cetățitorilor, altul încă la popoarele germanice, când ele se organizează în regate, prin năruirea imperiului de Occident. În aceste din urmă două stadii se desprinde și se precizează noțiunea bunului familiei — al familiei restrânse — se așază acest bun și dânsul este acela, ce-l legiferează Legea celor Douăsprezece Table, și care persistă în timpul feudalității germane ³⁾.

înainte de megieși — adică de vecini, — ca moștenitori îndepărtași, dar scoboritori totuși ai strămoșului comun. Ei sunt astfel *heredes* ai acestui *avus*, precum îi arată și acte ale diplomatiei Moldovei și această calitate a lor juridică explică și confirmă originea latină a termenului de răzeș, precum a văzut-o Hașdeu. Ei sunt în Moldova, ceea ce sunt moșnenii în Muntenia, deoarece aceștia sunt moșnenii unei moșii, părtași unei moșteniri de pământ a moșului, moștenitori astfel ai moșiei aceștia. Sperăm să revenim asupra acestei chestiuni.

¹⁾ C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 235.

²⁾ *Recherches sur l'origine de la propriété foncière en France. La Gaule avant César*, Paris, 1890, p. 60 și 190).

³⁾ Proprietatea colectivă a comunității de sat, a markei de sat germanică se transformă, concomitent cu fundarea statelor feudale, în proprietate de bun de familie prin luarea în posesiune a pământului de fiecare *huba* (v. germ.), astfel de fiecare curte, adică

E forma ultimă — superioară am putea zice, — ce ne-o înfățișează multe societăți gentilice, la care tind ele de pe urma unei evoluțiuni progresive, ce diferențiază treptat familiile din gensa, de ele alcătuite. Ca atare, ea poate persista și ființa, precum s'a văzut, în organizațiuni de stat.

E credința noastră, că în forma aceasta a bunului de familie s'a stabilizat concepția proprietății pământului la populațiunile romanice, lăsate în părăsire de imperiul roman, în răsăritul european, după ce ele, cuprinse mai înainte în limitele sale, prin guvernarea și mai ales sub influența culturii lui, au progresat și în ceea ce privește organizarea drepturilor de proprietate. Firește, că la întrebarea, care a fost forma de proprietate a Traco-Ilirilor romanizați sau întru cât ne privește mai de aproape, aceea a Dacilor romanizați, în momentul părăsirii lor de către administrația și armata imperiului, nu știm dacă se poate răspunde. Dar, se poate susține, că ei ajunseseră la o formă de proprietate, ce lăsase mult departe alcătuirea posesiunii pământului descrisă de Horațiu — atât de asemănătoare cu aceea a Germanilor descriși de Cesar și de Tacit — și dânsa fusese aptă să-și însușească concepțiile Dreptului roman despre principiala egală devoluțiune succesorală a bărbaților și a femeilor, după gradul rudeniei față de defunct, cu reprezentarea urmașilor, ce veneau în lipsă.

Aceste concepții le-au căpătat societățile omenești supuse imperiului din regiunile tracice și dacice, le-au cuprins în forma de proprietate a bunului familial, la care au ajuns și căreia îi puteau fi însușite, transmitându-le urmașilor lor, ce erau să fie Vlahii din Dacia-Traiană.

E singura explicație, ce o putem da apariției în diplomația voevodatelor a acestei reguli succesorală, adecuată bunului de familie, întru cât privește originea ei. De sigur, nu normele proprietății la Barbarii, ce invadaseră imperiul și se așezaseră, mai mult sau mai puțin vremelnic, în foastele sale provincii din Orient, au putut introduce în vechea consuetudine juridică românească regula ei succesorală. Toate normele lor juridice, fără excepție — am văzut-o și la Slavi — nu admit stăpânirea pământului decât de către bărbați.

de fiecare familie din marka, ce o locuia. (De Laveleye, *op. cit.*, p. 103). Incălcările seniorilor feudali, ce impuneau forma de stat liberilor comunități ale markilor grăbire și desăvârșire această transformare a proprietăților markilor gentilice în a *hof*-elor acolo, unde nu încăpură în domeniile senioriale. În acest sens vezi Inama-Steeneg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, Leipzig, 1879, I, p. 95 et sq. — 241 et sq. — 259 et sq. Prin contactul cu cultura romană, prin progresele agriculturii, care lega și prin suflet și prin interese, pe oameni de pământul pus în valoare de munca lor, decade proprietatea comună inițială și se răstrânge la proprietatea familiei, ce locuște hoba — das « Gesamteigentum » — descrisă de unele dintre *leges Barbarorum*, precum *Lex Burgundiorum*, *Lex Baiuvarorum*, *Edictul lui Rotaris*. « Gesamteigentum » a străbătut întregul Evul Mediu și chiar a persistat, deși ca excepție, până în timpurile prezente, înainte de războiul mondial din 1914—1918. Ca în comunitățile dintre micii boieri ai voevodatelor, megieși, moșneni, răzeși, drepturile de proprietate ale nobililor germanici — de sigur ale celor mărunți — exercitate în comun de membrii familiei, trăind în « *Gemeinschaft* », se realizau prin perceperea veniturilor, inegale, prin jocul devoluțiunilor ereditare pe stirpe, și deseori preluate în numele lor de intențenții lor respectivi (Pierre Verdelot, *Du Bien de Famille en Allemagne*, Paris, 1899, p. 13—27 et sq. — 36).

Dar să fim bine înțeleși. Nu poate fi vorba aci de o integrală moștenire de către « jus valahicum » a regulilor de succesiune ab intestat ale Dreptului roman civil din epoca clasică ¹⁾ — tot atât de puțin, pe cât se poate asemui forma de proprietate romană de « jus civile » clasic cu forma proprietății din vevodate.

E aci o evidență din cele mai sus semnalate, că fiecare mediu de civilizație își are instituțiunile sale juridice: proprietatea romană, individuală și integrală, cu excepția restricțiilor rare de interes public, era de altă speță decât proprietatea de Drept românesc — familială și feudală, cu multe îngrădiri familiale și feudale — și comporta astfel reguli de succesiune ale căror gradații și amănunțimi se potriveau formelor ei de înaltă cultură ²⁾. Dar în studiul istoric al instituțiilor, formele — cu categoriile de drepturi, ce le implică — nu sunt totul, căci ele se

¹⁾ Ne referim aci regulilor evoluțiunii succesoriale ab intestat, astfel cum au fost ele stabilite în epoca clasică a Dreptului roman, atât de Dreptul civil, cât și de edictele pretorilor, care, au început « *supplendi iuris civilis gratia* », prin a completa unele lipsuri ale succesiunii civile, și apoi au corectat anumite dispozițiuni ale ei. Tendința vădită era, ca pe motivul echității, să se aducă familia naturală la aceleași drepturi de moștenire, ca și familia civilă agnatică, singura, pe care vechiul Drept o avea în vedere. « *Bonorum possessores* » veneau « *loco heredis* » și drepturile lor se realizau pe cale de « *justa causa usucapiendi* » (Gaius, III, par. 8, nr. 250). Senatus-consultele Tertulian, dat probabil sub Hadrian, cel Orphitian, dat sub Marcu-Aureliu și Comodiu, precum constituțiile împăraților ulteriori urmăresc aceeași tendință de asimilare a ambelor familii în ceea ce privește drepturile lor la vocațiunea ereditară ab intestat, — pe care o desăvârșește Justinian prin novella 118, ce nu recunoaște decât familia naturală, ca aptă la succesiune, cea agnatică dispărând în sânul ei, fără de vreun privilegiu.

²⁾ Ne referim la diversele gradații de moștenitori ab intestat, pe care le cunoaște Dreptul roman clasic, și cari, precum am scris în nota precedentă, au provenit din completarea, suplinirea și corectarea vechiului Drept civil de către pretori, și apoi de senatus-consultele și constituțiunile imperiale. Aspectul cel mai important al succesiunii ab intestat romane, ni-l prezintă mai întâi, încă de la începutul imperiului, gradațiile moștenitorilor față de *de cuius*, cari primesc dela pretor respectivele « *bonorum possessiones* » ab intestat. Sunt « *liberi* » « *legitimi* », « *cognati* », soțul supraviețuitor.

E interesant aci de urmărit evoluția realizărilor drepturilor succesoriale ale femeilor. Dintru început, în clasa liberi-lor, ele își au drepturile lor, ca « *heredes sui* » și în clasa « *legitimi-lor* », ca agnate; însă, în timpul imperiului bizantin, chiar ca emancipate și uterine (*Instit.*, De succ. cogn., III, 5, nr. 423). În clasa cognaților pretorul stabilește pentru dănsese aceleași drepturi, ca și pentru bărbați, fie că se trag din bărbați, fie din femei, până la al 6-lea grad. Se admit pentru gradul al 7-lea copiii verilor născuți din veri primari. Pentru regularea amănunțimilor succesiunii, au intervenit constituțiuni imperiale, ce au separat descendenții prin fete de ceilalți cognați și au organizat drepturile lor, după asemănarea drepturilor erezilor « *sui* » (Accarias, *Précis de Droit Romain*, Paris, 1886, I, p. 1253, par. 457). Justinian (*Instit.*, III, par. 3. De grad. cogn.) enumerând pe cognați cu drept la ereditate ab intestat, definitivează egalitatea de drepturi la această ereditate a bărbaților și a femeilor.

Delațiunea se făcea, dintr'un început, pe grade, erezii de drept civil primând pe cognați, cognatul cel mai apropiat pe celălalt. Acest principiu a persistat și după unificarea lui Justinian, firește însă aplicându-se numai familiei naturale, deoarece dispărând agnații în sânul ei, dispăruseră și privilegiile lor (Accarias, *op. cit.*, I, p. 1150 et. sq.; Ch. Mainz, *Cours de Droit Romain*, Bruxelles, 1877, III, p. 213 et sq.; E. Cuq, *Institutions Juridiques des Romains*, II, p. 612 et sq.; F. Girard, *Manuel de Droit Romain*, Paris, 1929, p. 895 et sq.; Duclaireuil, *Rome et l'Organisation du Droit*, Paris, 1924 p. 324 et sq.).

pierd, odată cu mediile sociale, cu epocile de civilizație, ce le-au întocmit. Pot să supraviețuiască însă o anumită mentalitate, esențialul unor idei, care odinioară s'au exprimat prin ele și care, când ele s'au petrecut, rămân, precum un rod al civilizației epocii dispărute, ca să se exprime prin alte forme — acele potrivite atunci mediului social, care le-a păstrat pe aceste concepte esențiale ale unei mari civilizațiuni apuse, ca pe o moștenire.

Astfel trebuie să privim conceptele despre familie și drepturile ei, fie între vii, fie de pe urma morții, asupra bunului ei — bunului de familie — în societățile romanice, rămase dela imperiu și străbunele Vlahilor medievali. Conceptele acestea sunt roadele civilizațiunii romane iar din formulările lor din Dreptul clasic, întinse asupra întregului imperiu prin unificarea statutelor juridice sub Caracalla, au rămas, în lumea de cultură romană, unde se plămădeau societățile romanice medievale, temeiurile lor: anume organizația familiei și drepturile respective și eventuale ale membrilor ei asupra pământului stăpânit de rude. Iar dacă forma proprietății s'a schimbat, din nevoia împrejurărilor istorice, ea s'a așezat, după urma acestor idei, într'o alcătuire a ei, aceea a bunului de familie, care permitea realizările lor, în organizațiuni sociale, gentilice întâi, feudale apoi, ca acele vlahice, diferite astfel de organizația socială și juridică originară, romană, de unde a purces.

Sunt chiar concepții, cari eliberate, în aceste organizații, de rigoarea strictă a legii romane, ajung, nu ca sub dânsa, să se realizeze pe deplin: astfel dreptul eredelor, neîngrădit de o gradație a rudeniei, față de « decujus », la moștenirea pământului ¹⁾. Infăptuirea unor concepții s'a putut, în acest mod desăvârși printr'o decădere politică și socială, când nu se mai înțelegeau distincțiile unei reguli.

Căci prin forța lucrurilor, de pe urma evenimentelor istorice cunoscute, populațiunile romanice, ce trebuiau să devină, după alte asimilări de alte popoare, cele mai multe slave, Valahii, Vlahii, Blacii — sau încă câte alte numiri au fost de aceeași asonanță — ai scriitorilor străini și ai diplomaticelor vecine, au fost nevoite, când au părăsit viața de stat, să revină la vechile forme de organizație socială, ce le încadraseră înainte de cucerirea romană, la formele gentilice, de gense și de triburi, de cari, e de presupus, că părți cel puțin din aceste populațiuni de foști provinciali și de peregrini ale imperiului năruit, nu erau încă atât de

¹⁾ Am văzut în cele două note imediat precedente, lunga evoluție, ce a parcurs-o, în realizările ei, chiar în răstimpul Dreptului clasic, până a fi îndeplinită, concepția egalității de drepturi a femeilor cu bărbații la vocațiunea ereditară ab intestat. A persistat, în prima parte a epocii clasice, concepția, că ele, în calitate de agnate, nu pot fi erede, decât numai în gradul de consanguine, de surori. Tocmai spre a îndrepta această inichitate le-a chemat pretorul pe cale de « bonorum possessio ». « Sed quia sane iniquum erat in universum eas, quasi extraneas, repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur ». Dar continuă textul, « si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat » (*Inst.* III, tit. II. De leg. adgn. successione pr. par. 3. Gaius, III, par. 13).

De fapt femeile nu ajung la egalitatea de drepturi la succesiune, decât prin triumful cogațiunii, în însăși noțiunea familiei.

îndepărtate. Le adâncea în acest regim gentilic și contactul cu Barbarii și necesitatea raporturilor cu dânsii; fostul funcționar sau administrator roman — « judex »-ul — devine căpetenie de ginturi, judele sau judecul ¹⁾, ce-l găsim în primele societăți românești.

Față de « sippe »-a Germanilor, de « pleme »-a Slavilor, ia astfel ființă gintul Vlahilor. Barbarii au putut pătrunde, Slavii mai ales, prin contopire de sânge, în aceste societăți romanice — de aceea căpetenii ale lor s'au numit cnezi și voevozi — fără însă ca să fi putut schimba caracterul propriu al structurii lor: alcătuirea familiei, ca entitate socială, raporturile ei de posesiune a pământului și de transmisiune prin moarte a acestei stăpâniri — idei, pe cari ginturile române le moșteniseră din tezaurul culturii romane.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Apelativul de « judex » își pierduse în timpul imperiului înțelesul strict de judecător, spre a se extinde și în sensul de administrator (F. de Coulanges, *L'Alleu et le Domaine Rural*, op. cit., p. 459). Ajunge chiar ca « judices » să desemneze pe căpetenii de popoare barbare, cu care venea în contact imperiul decadent. Așa numite apar ele la Amian Marcellin, la Ambrosiu, la Orosiu. « Alique optimates et judices variis populis praesidentes ». (Am. Marc. XVII, 13). Atanasie e numit « judex Gothorum » de către Amian Marcellin. (Vezi V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului Daco-Roman*, București, 1911, p. 151. N. Iorga, *Istoria Românilor*, op. cit., II, p. 58. Ai noștrii *Cnezii Români*, p. 22, nota 67 bis).